

DE TOEPASSING VAN LEVENSVAAARDIGHEDEN BIJ KINDEREN

Onderzoeksrapport

Dominique Dikkenberg
Lectoraat Ouderschap en Ouderbegeleiding
Opdrachtgever: Daphne Petterson
Examinator: Rogier de Groot
Begeleider: Mirte de Graaff
Aantal woorden: 15.466
Versie: **tweede kans**
TPH48A
Augustus 2019

"Hierbij verklaar ik, Dominique Dikkenberg, dat dit document eigen werk en vrij van plagiaat is."

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoeksrapport 'de toepassing van levensvaardigheden bij kinderen'. In het kader van het afstuderen aan de Hogeschool Leiden is er een onderzoek uitgevoerd in een periode van 20 weken bij het lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding op het thema Levensvaardigheden, in het theoretisch kader wordt dit verder toegelicht.

De scriptieperiode staat, voor mij, gelijk aan de gedachte: "dit is het laatste deel dat mij dichterbij mijn diploma brengt". In de opleiding Toegepaste Psychologie word je in brede zin opgeleid, door middel van acht competenties. De laatste competentie die ik nog wilde ontwikkelen was onderzoeken. Ik ben altijd erg geïnteresseerd geweest in de sociale emotionele ontwikkeling van kinderen en vond het een uitgelezen kans om bij het lectoraat Ouderschap en Ouderbegeleiding van de Hogeschool Leiden mijn onderzoek te verrichten. Ik heb daar de kans gekregen om onderdeel te zijn van een groter onderzoek over levensvaardigheden bij kinderen.

Tevens wil ik dit hoofdstuk benutten om een woord van dank te uiten. Mijn dank gaat uit naar mijn scriptiebegeleider Mirte de Graaff, de opdrachtgever Daphne Petterson en alle kinderen die ik heb mogen interviewen. Door hun ondersteuning, aanwijzingen en aardige woorden heb ik een prettige en (redelijk) stressvrije periode gehad.

Veel leesplezier,

Dominique Dikkenberg

Samenvatting

Dit onderzoeksrapport gaat over de toepassing van levensvaardigheden van kinderen in het primair onderwijs en welke steunfiguren daar invloed op hebben. Het betreft een onderdeel van het gelijke kansen onderzoek. Uit het intakegesprek met de opdrachtgever is naar voren gekomen dat er in de wijk Stevenshof in Leiden behoefte is om een programma-aanbod op te zetten om de Levensvaardigheden van de kinderen te stimuleren.

Het doel van het onderzoeksrapport is onderzoeken welke levensvaardigheden de kinderen gebruiken, hoe zij dit toepassen en wie daar invloed op heeft. De levensvaardigheden bestaan uit kernbegrippen. Deze kernbegrippen omschrijven de inhoud van de levensvaardigheid. Het is een kwalitatief onderzoek waarbij negen diepte-interviews met kinderen zijn afgenomen.

De onderzoeksvraag luidt als volgt:

"Hoe passen kinderen van acht t/m twaalf jaar in de bovenbouw van het primair onderwijs uit de Stevenshof Leiden levensvaardigheden in het dagelijks leven toe en welke steunfiguren beïnvloeden de mate waarop ze het kunnen toepassen?"

Uit de resultaten is gebleken dat de kinderen alle levensvaardigheden in meer of mindere mate toepassen. Op basis van de kernbegrippen komen relatievaardigheden en zelfmanagement bij deze kinderen het meest tot uiting. De kinderen geven aan dat zij deze levensvaardigheden voornamelijk toepassen door omgaan met conflict en negatieve emoties, maken van vrienden en vermogen tot ontspanning. Daarnaast laten de resultaten zien dat ouders en leerkrachten steunfiguren zijn die de meeste invloed hebben op de toepassing van de levensvaardigheden bij deze kinderen.

Het is niet duidelijk wat de reden is dat deze levensvaardigheden meer worden toegepast. Dit onderzoek richt zich voornamelijk op de toepassing en minder op de achtergrond van de kinderen in verhouding met de thuis- en schoolsituatie. Het is wenselijk om een vervolgonderzoek in te zetten, om te kijken op welke manier de levensvaardigheden door deze steunfiguren worden gestimuleerd. Mocht er een verschil zijn, kan er worden ingespeeld op hoe de steunfiguren op dezelfde manier de levensvaardigheden kunnen stimuleren.

Summary

This research report is about how children apply life skills in primary education and what influence support figures have. This research is part of a larger research: 'equal opportunities in education'. From the conversation with the client, it emerged that there is a need for an education about how to stimulate life skills of children in de Stevenshof, Leiden.

The aim of the research report is to find out what life skills they are using, how they are using this and who can influence that. The life skills consist of key concepts. These key concepts describe the content of the life skills. It is a qualitative study conducted nine in-depth interviews with children. The research goal for this report is as follows:

"How do children from eight till twelve years old maintain the life skills in upper secondary school? And in what levels can the support figures influence this?"

The results show that all life skills more or less are used by the children. Based on the key concepts, results show that relationship skills and self-management are the life skills that are used often. The children indicate that they mainly use these life skills by dealing with conflicts and negative emotions, making friends and the ability to relax. Besides that results show that parents and teachers are the main support figures and have the most influence in how the children apply their life skills.

It is not clear why these life skills are shown more often than the other ones. This research focuses on how the children apply the life skills instead of how they learnt to do this from home or school. It is desirable to carry out a follow-up study, to get insight in how support figures influence these life skills. If there is a difference, they can anticipate in how support figures can stimulate the life skills in the same way.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	2
Summary	3
1. Achtergrond	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
1.1. De opdrachtgever	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
1.2. Aanleiding	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
1.3. Maatschappelijke relevantie	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
2. Onderzoeksvraag + doel	7
3. Theoretisch kader	8
3.1. Levensvaardigheden	8
3.2. Levensvaardigheden en ontwikkeling	9
3.3. Steunfiguren	12
4. Deelvragen	13
4.1. Deelvraag 1	13
4.1.1. Subdeelvraag 1.1.	13
4.2. Deelvraag 2	13
4.2.1. Subdeelvraag 1.2.	13
5. Onderzoeksopzet	14
5.1. Taalmechanismen	15
5.2. Metalinguïstisch bewustzijn	15
5.3. Interviewstructuur	15
6. Resultaten	18
6.1. Welke levensvaardigheden passen de kinderen toe?	18
6.2. Hoe passen de kinderen de levensvaardigheden toe?	19
6.3. Welke steunfiguren hebben invloed op het toepassen van levensvaardigheden in het dagelijks leven?	22
6.4. Wat maakt het steunfiguur aantrekkelijk voor de kinderen?	23
7. Conclusie	26
7.1. Welke levensvaardigheden passen de kinderen toe?	26
7.2. Hoe passen de kinderen de levensvaardigheden toe?	26
7.3. Welke steunfiguren hebben invloed op het toepassen van levensvaardigheden?	28
7.4. Wat maakt het steunfiguur aantrekkelijk voor de kinderen?	28
7.5. Hoofdvraag	29
8. Discussie	31
8.1. Aanbeveling	32
Literatuur	33
Bijlage 1 – Interviewopzet	35
Bijlage 2 – NIP code	42

1. Inleiding

Sommige kinderen blijken volgens Dronkers (2007) en Meijnen (2003) in minder goede leefomstandigheden op te groeien. Onder minder goede leefomstandigheden wordt het volgende verstaan: lage sociaaleconomische achtergrond en daardoor minder stimulerende omgeving en onveiligheid in de buurt. Deze omstandigheden kunnen zorgen voor opvoedingsstress bij ouders van deze kinderen en een negatieve manier van communiceren binnen het gezin (Mesman, 2011). Een mogelijk gevolg hiervan is een verlaagd zelfbeeld, afname van doorzettingsvermogen en sociale vaardigheden bij hun kinderen (Oberle, Durlak & Weissberg, 2017). Op school kan dit zorgen voor een verminderd schoolklimaat doordat kinderen uit een gezin met een lage SES (sociaal economische status) minder goed kunnen presteren, hetzij omdat zij dit niet hebben aangeleerd, hetzij omdat zij zich niet goed kunnen concentreren of niet het vertrouwen hebben in eigen kunnen (Oberle, Durlak & Weissberg, 2017). Andere kinderen in de klas krijgen hier ook mee te maken waardoor hun leerprestaties achteruit kunnen gaan. Dit kan onder andere komen doordat de leerkracht extra aandacht wil geven aan de leerlingen die meer behoeftes hebben en er daardoor minder tijd over is voor andere kinderen (Oberle, Durlak & Weissberg, 2017).

De opdrachtgever is het lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding, zij zijn gevestigd binnen de Hogeschool Leiden. Het lectoraat richt zich op de deskundigheidsbevordering van hogeschooldocenten, toekomstige professionals (studenten), professionals die werkzaam zijn in onder andere de hulpverlening, gemeenten, onderwijs en maatschappelijke organisaties en op de ouders zelf (Hogeschool Leiden, 2018). Het lectoraat doet onderzoek, geeft onderwijs en ontwikkelt interventies. Zij inventariseert met name de behoeften, belevingen en uitrusting van ouders om vervolgens op verschillende terreinen door verschillende disciplines ondersteuning aan ouders te bieden. Ouders maar ook professionals hebben allemaal een belangrijke rol in het ondersteunen van positief ouderschap (Hogeschool Leiden, 2018).

Een van de projecten van het lectoraat is het "gelijke kansen onderzoek". Het onderzoek van het lectoraat richt zich op alle kinderen, ouders en leerkrachten uit het primair onderwijs in de wijk Stevenshof in Leiden. Dit houdt in dat alle kinderen, ouders en leerkrachten uit elk soort gezin de mogelijkheid krijgen om geïnterviewd te worden. Voor gelijke kansen op school heb je alle kinderen, ouders en leerkrachten nodig (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding, 2018). Het onderzoek dient als basis voor het opzetten van een programma aanbod voor ouders, wijkorganisaties, leerlingen en scholen om de samenwerkingsrelatie tussen hen te versterken en hen te ondersteunen bij het begeleiden van de leer- en levensvaardigheden van leerlingen in het primair onderwijs. Het onderzoek heeft als hoofddoelstelling: "Het bevorderen van sociale en emotionele vaardigheden van leerlingen in het primair onderwijs op school en thuis. Dit ten behoeve van gelijke kansen van leerlingen op het gebied van hun sociale en emotionele vaardigheden, motivatie om te leren en studiesucces.". Jarenlang onderzoek van Durlak, Weissberg, Dymnicki & Schellinger (2011) wijst uit dat bevordering van sociale en emotionele vaardigheden een positief effect heeft op het algemene schoolklimaat en het individueel sociaal-emotioneel functioneren van de kinderen uit een klas. Met name de kinderen die een achterstand hebben op leergebied. Kinderen gaan hierdoor met meer plezier naar school, hebben meer motivatie, doorzettingsvermogen en betere schoolprestaties (Durlak et al., 2011).

De sociale en emotionele vaardigheden kunnen gestimuleerd worden door het aanleren van levensvaardigheden. Levensvaardigheden volgens Casel (2019) bestaan uit vijf samenhangende sets van cognitieve, affectieve en gedragsmatige competenties. Deze competenties bestaan uit: zelfbewustzijn, zelfmanagement, maatschappelijk bewustzijn, relatievaardigheden en verantwoordelijke besluitvorming. Er bestaan programma's voor het aanleren van levensvaardigheden zoals bijvoorbeeld een kanjertraining. Echter komt er uit verschillende gesprekken met scholen in Leiden naar voren dat zulke trainingen niet de gewenste effecten hebben. Dit lijkt te komen doordat ouders van deze scholen in Leiden een andere 'taal' spreken met betrekking tot het aanleren van levensvaardigheden. Soms hanteren ouders een andere aanpak in situaties

dan leerkrachten en dan aangeboden programma's aan kinderen proberen aan te leren (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding, 2018).

Om de hoofddoelstelling te behalen heeft het lectoraat een aantal afgeleide doestellingen, waaronder: "Overzicht van lastige situaties en benodigde vaardigheden voor leerlingen in het primair onderwijs volgens ouders, leraren en leerlingen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding, 2018)". Het doel van de onderzoeker in dit onderzoeksrapport is afgeleid van bovenstaande doelstelling. De onderzoeker wil inzicht krijgen in welke levensvaardigheden de kinderen in lastige situaties toepassen en wie daar invloed op heeft. Personen die daar invloed op hebben, worden steunfiguren genoemd. De onderzoeker uit dit onderzoeksrapport richt zich op kinderen van acht t/m twaalf jaar uit het primair onderwijs in het algemeen in de wijk Stevenshof in Leiden.

2. Maatschappelijke relevantie

Het onderzoeksrapport levert een bijdrage om inzicht te krijgen in de levensvaardigheden van kinderen tussen acht en twaalf jaar. Hoe meer inzicht het lectoraat heeft in de toepassing van levensvaardigheden en wie daar invloed op heeft bij kinderen, hoe beter zij invulling kunnen geven aan een effectief programma-aanbod. Het programma-aanbod zorgt er op zijn beurt voor dat kinderen sociaal emotionele vaardigheden aanleren en daardoor met meer plezier naar school gaan, over meer doorzettingsvermogen beschikken en beter presteren (Durlak et al., 2011). Tot slot geeft dat de mogelijkheid om meer gelijke kansen in het onderwijs en een positieve voortgang van de adolescentie te creëren. Het is voor de maatschappij relevant om levensvaardigheden op jongere leeftijd aan te leren zodat de adolescenten, in de aanloop naar hun volwassen tijd, kunnen omgaan met confrontaties. Uit onderzoek blijkt dat het aanleren van levensvaardigheden op jonge leeftijd, jongvolwassenen helpt om groepsdruk te weerstaan en zichzelf te accepteren voor wie ze zijn. Daarnaast helpt het hen in het omgaan met moeilijke momenten in hun persoonlijke, emotionele en sociale ontwikkeling. Mensen die over levensvaardigheden beschikken kunnen alternatieven, voor- en nadelen bedenken en kunnen rationele keuzes maken in het oplossen van een (dreigend) probleem. In essentie zijn levensvaardigheden de vaardigheden die helpen bij het bevorderen van de mentale gezondheid en de bekwaamheid van jongeren wanneer ze worden geconfronteerd met lastige situaties (Pillai, 2012).

3. Onderzoeksvraag + doel

Dit onderzoek richt zich op de toepassing van levensvaardigheden bij kinderen en welk steunfiguur daar invloed op heeft. Het is onderdeel van een overkoepelend onderzoek, welke zich richt op de beleving, attitude en levensvaardigheden. Hierin staan inzicht en behoefte centraal.

Onderzoeksvraag rapport

"Hoe passen kinderen van acht t/m twaalf jaar in de bovenbouw van het primair onderwijs uit de Stevenshof Leiden levensvaardigheden in het dagelijks leven toe en welke steunfiguren beïnvloeden de mate waarop ze het kunnen toepassen?"

Doelstelling groter onderzoek

"Het bevorderen van sociale en emotionele vaardigheden van leerlingen in het primair onderwijs op school en thuis. Dit ten behoeve van gelijke kansen van leerlingen op het gebied van hun sociale en emotionele vaardigheden, motivatie om te leren en studiesucces."

Doelstelling opdrachtgever

Aan het einde van het onderzoek, in juni, heeft de opdrachtgever zicht op hoe kinderen van acht t/m twaalf jaar in de bovenbouw van het primair onderwijs uit de Stevenshof Leiden, levensvaardigheden toepassen in het dagelijks leven en welke steunfiguren invloed hebben in de mate waarop ze het kunnen toepassen.

4. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk beschrijft de onderwerpen rondom de onderzoeksvraag. Door middel van theorieën wordt de onderzoeksvraag onderbouwd en deelvragen bedacht.

Het is belangrijk om kinderen te vragen naar hoe zij levensvaardigheden toepassen omdat kinderen en ouders een andere belevingswereld hebben. Door het uitvragen aan kinderen hoe zij de levensvaardigheden toepassen in hun dagelijks leven, kunnen de onderzoekers een beeld vormen over de ervaring van kinderen. Dit is van belang zodat de onderzoekers in het lectoraat hun programma-aanbod kunnen uitwerken op een manier die prettig is voor de leerkrachten, ouders en kinderen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). De kinderen die worden geïnterviewd zijn acht t/m twaalf jaar oud en gaan naar school in de Stevenshof, een wijk in Leiden. Daarnaast is het van belang om inzicht te krijgen in welke steunfiguren een rol spelen bij het toepassen van de levensvaardigheden. Kinderen leren voor een groot deel van de omgeving. De steunfiguren die zich daarin bevinden, kunnen kinderen motiveren en stimuleren om de levensvaardigheden te ontwikkelen (Zimbardo, Johnson, & McCan, 2014).

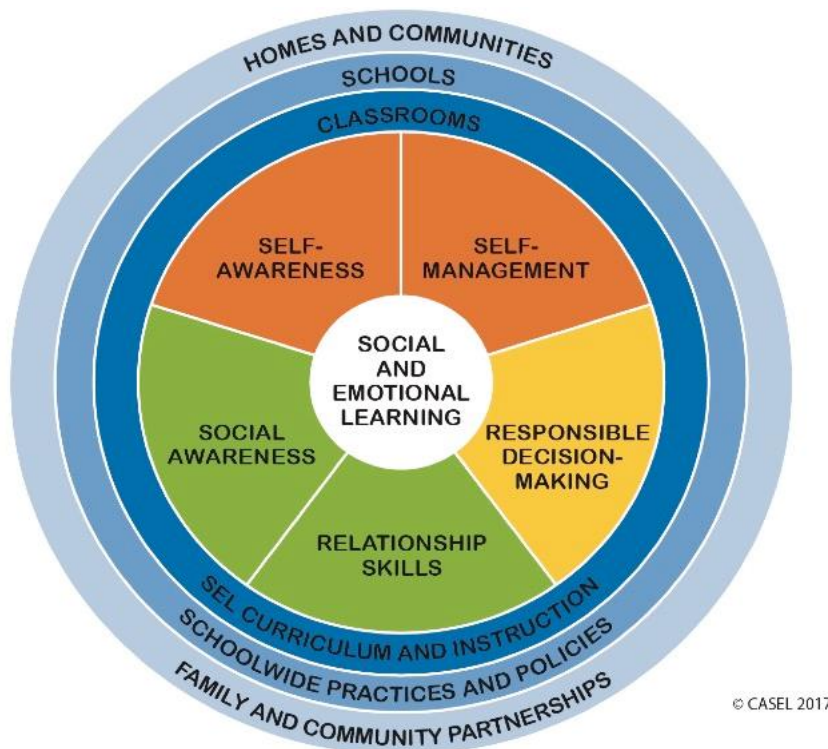
4.1. Levensvaardigheden

Uit jarenlang onderzoek van Durlak et al., (2017) blijkt dat het stimuleren van sociale en emotionele vaardigheden in een klas een positief effect heeft op zowel groepsverband als individueel niveau. De sociale en emotionele vaardigheden kunnen gestimuleerd worden door levensvaardighedenprogramma's. Casel (2019) beschrijft dat levensvaardighedenprogramma's op zowel korte als lange termijn sterke effecten laten zien. Problemen zoals crimineel gedrag, pesten, genotmiddelengebruik en sombere gevoelens worden hierdoor verminderd. Daarnaast is er vooruitgang te zien op het zelfbeeld, de motivatie om te leren, schoolprestaties, de cognitieve-, sociale- en emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren. Het blijkt dat er op school veel wordt gedaan met zulke programma's, al geven schoolleiders aan dat zij door de hoge werkdruk zichzelf en de leraren niet verder willen en kunnen belasten door een vernieuwd programma. Toch blijven zij belemmeringen tegen komen op het gebied van Levensvaardigheden. Dit komt vaak doordat er thuis een andere aanpak wordt gehanteerd en teniet wordt gedaan wat de kinderen op school hebben geleerd. Een voorbeeld hiervan is dat sommige kinderen van huis uit mee krijgen dat zij geweld mogen gebruiken wanneer zij gepest worden, waar school in zo'n situatie het kind aanleert om rustig te communiceren (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). Sommige leerkrachten zien het niet als hun taak om deze levensvaardigheden aan te leren maar als taak van het gezin. Echter gebeurt dit niet altijd en is het belangrijk dat zowel leerkrachten als ouders worden meegenomen in het aanbieden van levensvaardighedenprogramma's. Door samen te werken ontstaat er een stabiele situatie voor het kind omdat hij dit zowel op school als thuis krijgt aangeboden (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018).

Levensvaardigheden zijn bij kinderen van acht t/m twaalf jaar in ontwikkeling. Kinderen in deze levensfase gaan verder de diepte in met betrekking tot vriendschappen, andere relaties aangaan en het kijken naar zichzelf ten opzichte van de wereld. Kinderen doorlopen in de schooltijd het stadium van vlijt-versus-minderwaardigheid volgens Erikson (Feldman, 2012). Het kind probeert vaardigheden te ontwikkelen waarmee het problemen met ouders, leeftijdsgenoten, school en de wereld om hem heen het hoofd kan bieden. Het gaat hierbij om het verwerven van een plek in de sociale wereld. De kinderen bevinden zich in allerlei sociale groepen en rollen waarbij zij relaties hebben met verschillende mensen (zoals leerkrachten, vrienden en familie). Wanneer het kind dit stadium met succes heeft doorlopen zal dit leiden tot gevoelens van competentie en bekwaamheid. Daarentegen leiden moeilijkheden tot gevoelens van onvermogen en mislukking. Dat kan uitmonden in het terugtrekken van hun leeftijdsgenoten en minder hun best doen op school door afname van motivatie en interesse (Feldman, 2012). Uit

onderzoek blijkt dat wanneer kinderen dit stadium met succes doorlopen, dit jaren later nog steeds met succes doorwerkt. Het onderzoek liet zien dat vlijt (vertrouwen in het eigen kunnen) in de jeugd zelfs een betere graadmeter was voor succes dan sociale achtergrond of intelligentie (Feldman, 2012). Het aanleren van levensvaardigheden zal ervoor zorgen dat een kind dit stadium met succes kan doorlopen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018).

De vijf Casel- competenties reflecteren inter- en intrapersoonlijke gebieden. Interpersoonlijk wordt gekenmerkt wanneer iets te maken heeft met de onderlinge relatie tussen twee of meer personen. Intrapersoonlijk wordt gekenmerkt door de gedachten van een individu, ofwel communiceren met jezelf. Zelfbewustzijn en zelfmanagement hangen samen met het intrapersoonlijke gebied. Maatschappelijk bewustzijn en relationele vaardigheden hangen samen met het interpersoonlijke domein. Verantwoordelijke besluitvorming vertegenwoordigt beide domeinen omdat het zowel individueel als in sociale verbanden voorkomt (Casel, 2019). Zoals weergegeven in onderstaand cirkeldiagram.

4.2. Levensvaardigheden en ontwikkeling

De levensvaardigheden zoals Casel (2019) ze beschrijft zijn voor elke leeftijd anders. In het onderzoek is er gekeken naar hoe de kinderen deze levensvaardigheden in het dagelijks leven toepassen. Hieronder volgen de levensvaardigheden en de ontwikkeling die daarbij over het algemeen voorkomt.

Zelfbewustzijn

Deze levensvaardigheid staat voor het vermogen om eigen emoties, gedachten en hun invloed op gedrag nauwkeurig te herkennen. Dit houdt in dat hij in staat is een nauwkeurige beoordeling te maken van zijn sterke punten, beperkingen en het bezitten van een goed gegrond gevoel van vertrouwen en optimisme (Casel, 2019). Over het algemeen krijgen kinderen vanaf acht jaar een steeds nauwkeuriger beeld van zichzelf.

Dit komt doordat zij met verschillende sociale groepen te maken hebben, maar vooral door leeftijdsgenoten op school. Zij gaan steeds meer over zichzelf nadenken doordat ze geconfronteerd worden met anderen (Kohnstamm, 2009). Kinderen zullen zich onderling vergelijken en baseren daar hun sterke kanten en beperkingen op omdat er geen criteria is voor wat goed en minder goed is. Dit wordt ook wel sociale vergelijking genoemd. De kinderen geven meer omvattende en blijvende omschrijvingen. Rond het achtste levensjaar zijn de vergelijkingen vaak openlijk, ze zeggen bijvoorbeeld: "Ik was als eerste klaar". De kinderen leren daarna van elkaar dat dit opschepperig is en stoppen daar langzamerhand mee. Het gevoel dat zij iets kunnen komt voort uit zelfwaardering, zelfvertrouwen en optimisme. Wanneer men naar deze drie aspecten kijkt is het van belang om te kijken naar de cultuur binnen een gezin en de levensinstelling. Kinderen zullen zichzelf toetsen aan wat belangrijk wordt gevonden in de cultuur. Daarnaast kunnen andere mensen invloed hebben in welke mate het kind optimisme toepast in het dagelijks leven. Bijvoorbeeld ouders die in hun opvoeding hun kind het gevoel geven dat een mens in staat is dingen in zijn of haar leven onder handen te nemen, zorgen voor een gevoel van optimisme bij het kind. Dit komt omdat het kind leert dat wat er nog niet is, geleerd kan worden (Kohnstamm, 2009).

Zelfmanagement

Deze levensvaardigheid staat voor het vermogen om iemands emoties, gedachten en gedrag effectief te reguleren in verschillende situaties. Dit houdt in het omgaan met stress, het beheersen van impulsen, het motiveren van zichzelf en het stellen van en werken aan het bereiken van persoonlijke en academische doelen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). Over het algemeen willen kinderen graag leren en zijn in deze leeftijdsfase nog aan het begin van zelfmanagement (Van Beemen, 2015). Doordat er in deze leeftijdsfase meer geëist wordt van kinderen, door ouders en leerkrachten, is het belangrijk dat kinderen een veilige hechtingsrelatie hebben. Een veilige hechtingsrelatie vergroot de kans op het vaker toepassen van intrinsieke motivatie. Dat zorgt ervoor dat er niet alleen een extrinsieke motivatie wordt toegepast, waardoor er meer voldoening uit de situatie wordt gehaald. Dat heeft te maken met het feit dat kinderen leren vertrouwen op zichzelf en niet afhankelijk zijn van externe factoren. Ouders hebben hier een grote invloed op, het is daarom niet duidelijk hoe kinderen dit over het algemeen aanpakken. De kinderen leren in deze leeftijdsfase discipline ontwikkelen door naar school te gaan en eventueel daarnaast hobby's uit te oefenen (Van Beemen, 2015). Naast dat het kind hierdoor discipline ontwikkelt, leert het om impulsen te beheersen. Door een impuls te beheersen ontstaat discipline en komt het kind dichterbij zijn of haar doel. Bijvoorbeeld wanneer het kind een toets heeft en hiervoor moet leren. Het kind wil liever buiten spelen maar weet dat dit niet bijdraagt aan een goed cijfer. Hij wil graag een goed cijfer omdat hij zichzelf als slim ziet en zijn ouders trots op hem zullen zijn (intrinsiek en extrinsieke motivatie). Ook hier hebben ouders en leerkrachten een grote invloed op. Door hun begeleiding zullen de kinderen gestimuleerd worden om zich te beheersen, doelen te behalen en met stress om te kunnen gaan (Van Beemen, 2015).

Maatschappelijk bewustzijn

Deze levensvaardigheid staat voor het vermogen om perspectief te nemen van en in te leven in anderen met verschillende achtergronden en culturen. Om sociale en ethische normen voor gedrag te begrijpen en om middelen, hulpmiddelen en ondersteuning van familie, school en gemeenschap te herkennen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). Volgens Kohlberg (Kohnstamm, 2009) is de ontwikkeling van moreel redeneren niet afhankelijk van ervaringen. De ontwikkeling is mens eigen en ontplooit zich van nature. De manier waarop maakt een universele ontwikkeling door. De schoolleeftijd wordt volgens Kohlberg gekenmerkt door het pre conventionele stadium. Dit houdt in dat het kind oog gaat krijgen voor de algemene gedragscodes en waar de voorkeur naar uit gaat. Kinderen rond een jaar of acht vinden kinderen het bijvoorbeeld moreel in orde als zij een compromis sluiten met elkaar om iets niet te zeggen over

elkaar. Kinderen zullen zich beroepen op een geldige norm, zij zullen zeggen dat iets nu eenmaal niet mag en kijken niet naar de verschillen in situaties en mensen. Dat betekent ook dat wanneer kinderen een moreel dilemma voorgelegd krijgen, zij op basis van wat moreel gezien wel of niet mag zullen oordelen. Ook al vinden zij iemand zielig of zijn zij het ermee eens. Het gevoel voor empathie ontbreekt bij dit punt. Morele empathie is echter wel aanwezig. Rond het achtste levensjaar kunnen kinderen zonder concreet waarneembare situaties zich inleven in een ander. Ouders kunnen het kind hierin aanvullen door het sociaal perspectief te stimuleren (Kohnstamm, 2009).

Relatievaardigheden

Deze levensvaardigheid staat voor het vermogen om gezonde en lonende relaties met verschillende personen en groepen tot stand te brengen en te behouden (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). Over het algemeen zijn kinderen in de bovenbouw van de basisschool niet alleen bezig met relaties aangaan maar ook het behouden daarvan vinden zij belangrijk. Vriendschap biedt bijvoorbeeld informatie over de wereld, anderen en zichzelf. Rond het achtste levensjaar krijgen kinderen een complexere kijk op vriendschap. Kinderen laten persoonlijke eigenschappen, kenmerken en beloningen meewegen. In de bovenbouw staat vooral het wederzijds vertrouwen centraal. Kinderen vanaf het tiende levensjaar baseren hun vriendschap meer op psychische nabijheid, wederzijdse openheid en exclusiviteit. Aan het einde van de schooltijd kiezen de kinderen vooral voor loyaliteit en krijgen ideeën over welk gedrag ze wel of niet graag zien in een vriendschap. Over het algemeen wisselen de kinderen onderling informatie en gedachten uit, maar sommige kinderen zijn daarin meer sociaal competent dan de ander. Dat houdt in dat zij beter kunnen samen werken, zorgzamer zijn en beter in staat zijn om emoties van anderen te begrijpen. Vaak zijn deze kinderen populairder in een groep door deze vaardigheden (Feldman, 2012).

Verantwoordelijk besluitvorming

Deze levensvaardigheid staat voor het vermogen om constructieve en respectvolle keuzes te maken over persoonlijk gedrag en sociale interacties. Dit gebeurt op basis van inachtneming van ethische normen, veiligheidsbelangen, sociale normen, de realistische evaluatie van de gevolgen van verschillende acties en het welzijn van zichzelf en anderen (Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden, 2018). Over het algemeen beginnen kinderen rond hun achtste levensjaar met het ontwikkelen van verantwoordelijke besluitvorming. Kinderen in de bovenbouw vergelijken zichzelf met anderen. Ze staan aan het begin van het kijken naar zichzelf en hoe zij zich verhouden tot de wereld, zoals bij zelfbewustzijn is beschreven. In de eerste instantie observeren zij de regels waaraan zij zich dienen te houden en wat hen wordt geleerd over bijvoorbeeld het omgaan met anderen, om op basis daarvan een besluit te maken. Ook kijken zij op die manier terug op eigen handelen. Later in die leeftijdsfase baseren kinderen hun keuzes op wat zij belangrijk vinden om uit te dragen (Feldman, 2012). Verantwoordelijke besluitvorming heeft daardoor ook te maken met moreel gedrag. Moreel gedrag kan beïnvloed worden door de stemming van het kind en een kort daarvoor beleefd succes. Dat kan ervoor zorgen dat het kind vrijgevig is. Ouders hebben hier een groot aandeel in, zij kunnen het kind bewust maken van dagelijkse dilemma's en stimuleren om hier op basis van normen en waarden een beslissing in te maken (Kohnstamm, 2009). Kinderen nemen voornamelijk de morele waarden van hun ouders over. Dit is afhankelijk van de manier waarop ouders hun morele waarden overdragen en het temperament van het kind. Kinderen die meer angstig zijn zullen eerder tekenen van schuld en schaamte laten zien. Zij zullen eerder een keuze maken die in het voordeel is van een ander of juist geen keuze maken om een ander niet in de weg te lopen (Verhulst, 2017). Dit heeft te maken met de sociale leertheorie van Bandura. Bandura veronderstelt dat afkeuring en straf van opvoeders in verband wordt gebracht met angst- en schuldgevoelens van het jonge kind. Dit kan ervoor zorgen dat kinderen op jonge leeftijd leren om bepaalde situaties te vermijden in plaats van deze te evalueren, te verbeteren in de toekomst en te handelen

op basis van wat goed en slecht is. Straf is volgens Bandura alleen effectief wanneer het direct na een 'overtreding' gegeven wordt, het een zware straf is maar niet extreem zwaar, consequent is, door iemand die een positieve relatie heeft met het kind en wanneer het een aannemelijk argument heeft (Van Beemen, 2015).

4.3. Steunfiguren

In de uitleg van de levensvaardigheden is deels aangegeven welke steunfiguren invloed hebben op het ontwikkelen en toepassen van de levensvaardigheid. Vrijwel iedere volwassene heeft invloed op de toepassing, waarin de een meer dan de ander. Dit heeft te maken met hoe dicht de steunfiguren bij de kinderen staan, hoeveel contact zij met elkaar hebben (NJI, 2013). Uit onderzoek blijkt dat naast ouders, leerkrachten ook invloed hebben. De relatie tussen leerkracht en kind heeft een grote invloed op het functioneren van een kind. Positieve interacties tussen een leerkracht en een kind hangen samen met een toename van de sociale vaardigheden, gehoorzaamheid, betrokkenheid, motivatie, verwachtingen en schoolresultaten. Door de kinderen te laten samenwerken kan een leerkracht helpen om positieve relaties met leeftijdsgenoten op te bouwen (NJI, 2013). Daarnaast kunnen ouders een groot deel uitmaken van de toepassing van de levensvaardigheden. Ouders die hun kinderen betrekken en motiveren in huishoudelijke activiteiten, stimuleren en versterken de levensvaardigheden van kinderen. Voorbeelden hiervan zijn: interactie en communicatie met andere familie leden over recente situaties binnen het gezin, het plannen van vakantie uitjes of een keuze maken in wat zij elke dag willen eten, helpen met de dagelijkse routines zoals koken en schoonmaken, stimuleren van zelfreflectie en omgaan met zowel leuke als minder leuke situaties en belonen en straffen voor negatieve en positieve gedrag (Pillai, 2012).

4.4. Levensvaardigheden laag SES gezin

Het onderzoek richt zich op de wijk Stevenshof in Leiden. In 2018 woonde er 11.443 mensen in de Stevenshof, waarvan 4.735 huishoudens (zonder instellingen zoals b.v. verpleeghuizen). De wijk bestaat uit de buurten: Schenkwijk, Kloosterhof, Dobbewijk-Noord en Dobbewijk-Zuid (Gemeente Leiden, 2018). Uit de cijfers valt op dat er weinig armoede is, behalve in de buurt Dobbewijk-Noord. Toch laat het sociografisch buurtprofiel zien dat de wijk Stevenshof op dit moment flink beneden het Leidse gemiddelde ligt qua hbo of wo-niveau en minder een wijk is voor sociale mobiliteit dan andere Leidse wijken (Van der Zande & Manders, 2015). Dat wil zeggen dat de Stevenshof een samenleving is waarbij het lastiger is om door eigen inspanning en ontwikkeling tot een hogere klasse te gaan behoren. Daarnaast laat het sociografisch buurtprofiel zien dat er een verband is tussen de groepscohesie in de buurt en het oplossen van problemen in eigen kring. Dat zorgt voor minder gebruik van arbeids- en inkomensregelingen en van sociaal maatschappelijke voorzieningen (Van der Zande & Manders, 2015). Deze gegevens kunnen iets zeggen over de andere 'taal' die ouders spreken naar hun kinderen ten opzichte van de leerkrachten en/of het programma aanbod. Dit kan komen door een laag inkomen, wat stress meebrengt en minder mogelijkheid voor voorzieningen. Ook kan dit te maken hebben met of een combinatie van geen gebruik maken van de voorzieningen om hen heen, alles zelf willen oplossen, waardoor er mogelijk weinig gecommuniceerd wordt met anderen zoals school.

In het kopje steunfiguren wordt aangegeven dat als ouders het kind betrekken en motiveren in huishoudelijke taken, de levensvaardigheden van een kind gestimuleerd en versterkt worden. Wanneer ouders een baan hebben die het gezin kan onderhouden, brengt dit minder stress met zich mee en meer tijd, geld en energie om levensvaardigheden aan hun kinderen te leren. Gezinnen met een lage SES worden gekenmerkt door hun positie op de maatschappelijke ladder. De positie bestaat uit een combinatie: materiële omstandigheden, vaardigheden/capaciteiten/kennis en het sociale netwerk (Kompas Volksgezondheid, 2019). Gezinnen met een lage SES hebben een lager opleidingsniveau en verdienen minder dan het landelijk gemiddelde. Doordat zij minder verdienen hebben zij minder geld om uit te geven aan materiaal, gezond eten, sporten en wonen in een groene en veilig buurt. Sommige mensen verkeren in deze situatie

omdat hun gezondheid niet optimaal is en daardoor geen opleiding kunnen volgen of deelname aan het arbeidsproces in de weg staat (Kompas Volksgezondheid, 2019). Deze gegevens kunnen iets zeggen over het aanleren van levensvaardigheden. Ouders kunnen bijvoorbeeld minder tijd en geld hebben om educatieve spellen en boeken te kopen en voor te lezen of minder aandacht te besteden aan leermomenten door erover te praten met hun kind(eren) (Prof. Dr. Mesman, 2010). Daarnaast is er ook een mogelijkheid dat ouders de educatie, die het kind op school krijgt, niet begrijpt. Dat kan komen door een kloof tussen opleidingsniveau van de ouder(s) en leerkracht(en). Ouders met weinig opleiding voelen zich niet altijd op hun gemak doordat zij zelf weinig of negatieve ervaringen hebben met het onderwijs. Dit staat een effectieve samenwerking in de weg (Prof. Dr. Mesman, 2010).

5. Deelvragen

5.1. Deelvraag 1

Welke levensvaardigheden passen de kinderen toe?

5.1.1. Subdeelvraag 1.1.

Hoe passen de kinderen de levensvaardigheden toe?

5.2. Deelvraag 2

Welke steunfiguren hebben invloed op het toepassen van levensvaardigheden in het dagelijks leven?

5.2.1. Subdeelvraag 1.2.

Wat maakt het steunfiguur aantrekkelijk voor de kinderen?

6. Onderzoeksopzet

Dit hoofdstuk beschrijft de onderzoeksopzet gebaseerd op de doelgroep, het proces en de analyse. Daarnaast is er een vertaalslag gemaakt voor een interviewopzet van kinderen boven de acht jaar.

6.1. Proces

Het onderzoek betreft een kwalitatief onderzoek. Bij een kwalitatief onderzoek heerst er geen volledige structuur. De structuur wordt bepaald door de verkregen informatie en achteraf wordt de structuur aangebracht. De onderzoeksvraag is beschrijvend van karakter (Baarda, Fischer, Peters, Juising, Van der Velder, De Goede, 2012). De doelgroep in het onderzoek valt onder de leeftijdscategorie acht tot en met twaalf jaar. Hier is voor gekozen om het onderzoek overzichtelijk en gestructureerd te houden. De kinderen in deze leeftijdsfase bevinden zich in de bovenbouw. Vanuit het lectoraat heeft de onderzoeker een ingang verkregen om op drie verschillende basisscholen respondenten te werven. In verband met het tijdsbestek en de aanmeldingen heeft de onderzoeker ervoor gekozen om geen gelijke geslachts- en leeftijdsverdeling te beogen. De respondenten werden geworven door ouders/voogd te benaderen die op dat moment aanwezig waren op het schoolplein. Daarna werden de ouders gebeld om een afspraak te maken. In de tijd tussen het werven en de interviews afnemen vond er een vakantie van twee weken plaats waardoor ouders en kind(eren) niet beschikbaar waren. Daarnaast wilde niet elke ouder meewerken met de voornaamste reden dat zij al veel hulpverlening en gesprekken hadden. Hierdoor kwam het onderzoek uit op een ongelijke verdeling tussen geslacht en werd het streven om vooral gezinnen met een laag sociaaleconomische status te interviewen niet behaald. De gezinnen met meerdere hulpinstanties en gesprekken, waren vooral de gezinnen met een lage sociaaleconomische status.

Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid zegt iets over de reproduceerbaarheid van het onderzoek. Dit houdt in dat de resultaten hetzelfde zijn wanneer het onderzoek wordt herhaald (Baarda et al., 2012). De toepassing van levensvaardigheden in het dagelijks leven is onderzocht door middel van diepte-interviews en zijn in een rustige ruimte afgenomen. Het interview is semigestructureerd, zodat er doorgevraagd kan worden wanneer het antwoord vragen oproept (Baarda et al., 2012). Aan de hand van voor afgemaakte topics zijn er vragen opgesteld zodat het interview overzichtelijk is (zie bijlage 1 voor het interviewopzet). De onderzoeker heeft een open houding aangenomen, wat inhoudt dat zij oordeelvrij de vragen stelde (objectief) en de respondent op zijn gemak stelde door tussentijds concentratie checken en vragen of het helder is. Dit alles zorgde voor een veilige en gemakkelijke sfeer, zodat de respondent vrijuit zijn verhaal kon vertellen. Daarnaast zorgt het voor een verhoging van de betrouwbaarheid.

Er zijn negen respondenten geïnterviewd, vijf daarvan zijn acht jaar, drie daarvan zijn tien jaar en een respondent is elf jaar. De respondenten zijn representatief voor het onderzoek, omdat zij voldoen aan de criteria: leeftijd binnen acht tot en met twaalf jaar en woon- en schooladres in de Stevenshof in Leiden.

Validiteit

De validiteit zegt iets over in hoeverre het onderzoek meet wat het zou moeten meten. Binnen een kwalitatief onderzoek is het belangrijk om bijvoorbeeld rekening te houden met de codering van de resultaten en transparantie van de interviewvragen. De codering van de resultaten is overlegd met het lectoraat en besproken met medestudenten en de scriptiebegeleidster, zodat er een objectief beeld ontstaat over de codering. Daarnaast is er rekening gehouden met de beleavingswereld van kinderen tijdens het opstellen van interviewvragen. Dit in verband met het anders kunnen interpreteren van de vragen dan volwassenen. Het lectoraat heeft een vragenlijst gemaakt voor de onderbouw in het primair onderwijs. Zij hebben vanuit de literatuur gekeken naar de beleavingswereld op cognitieve-, sociale- en emotionele ontwikkeling van kinderen van vier tot en met acht

jaar. De onderzoeker heeft aan de hand van het interviewopzet van de onderbouw een vertaalslag maakt voor een interviewopzet van de bovenbouw. Dit heeft de onderzoeker gemaakt aan de hand van literatuur, zie theoretisch kader en 6.2, 6.3, 6.4. Daarna is er samen met het lectoraat gekeken in hoeverre de theorie met elkaar overeenkwam en heeft de onderzoeker het interviewopzet voor de bovenbouw verkregen van het lectoraat.

6.2. Taalmechanismen

Kinderen maken in korte tijd grote stappen in hun fysieke, cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling (Feldman, 2012). Dit kan ervoor zorgen dat kinderen in de bovenbouw de levensvaardigheden op een andere manier toepassen dan kinderen in de onderbouw. Welke levensvaardigheden, hoe zij dat toepassen en wie daar invloed op heeft is onderzocht door middel van interviews en literatuur. Doordat kinderen zich ook op cognitief niveau ontwikkelen kan het zijn dat zij een ander taalniveau hebben dan kinderen in de onderbouw met betrekking tot de interview methode en vraagstelling (Feldman, 2012). Door middel van literatuur is er gekeken naar de ontwikkeling van kinderen op cognitief, sociaal en emotioneel gebied en aan de hand daarvan zijn vragen opgesteld voor het interview. Om de vertaalslag duidelijk te maken wordt de taalontwikkeling van kinderen in deze leeftijdsfase beschreven.

De woordenschat van schoolkinderen blijft groeien, tussen negen en elf jaar bestaat het vocabulaire uit ongeveer dertien tot achttien duizend woorden. Daarnaast verbetert het gebruik van grammatica en gebruiken ze steeds vaker bijzinnen. Naarmate de schooltijd vordert gebruiken ze steeds vaker de passieve vorm en voorwaardelijke bijzinnen (Feldman, 2012). Tot slot verbetert hun begrip van syntaxis, dit zijn de regels voor het combineren van woorden en frasen van zinnen (het gebruik van volmaakte zinnen). Schoolkinderen hebben in het begin nog moeite met het interpreteren van zinnen als de betekenis van de intonatie afhangt. Dit is te merken aan zinnen als: "Eva gaf een boek aan Sara en zij gaf er een aan Roos.". Als de nadruk op *en* ligt is de betekenis anders als dat het woord *zij* benadrukt wordt (Feldman, 2012). Tot slot worden schoolkinderen steeds meer vaardig in het gebruik van pragmatiek, dit zijn de regels voor communicatie in een sociale context. Dit aspect heeft betrekking op het vermogen van kinderen om in een bepaalde situatie de effectieve en juiste taal te gebruiken. In de eerste instantie uit zich dit in het luisteren en iemand laten uitpraten, later worden de gesprekken ingevuld als luisteren en reageren op het antwoord. Kinderen in de bovenbouw begrijpen meer woorden, kunnen langere zinnen ontleden en zijn in staat om te luisteren en daarop te reageren. Dit houdt in dat de interviewer langere vragen kan stellen met moeilijkere woorden aan bovenbouw kinderen (Feldman, 2012).

6.3. Metalinguïstisch bewustzijn

Het besef van het eigen taalgebruik is een van de belangrijkste ontwikkelingen in de schooltijd. Kinderen zijn zich ervan bewust dat communicatie van twee kanten komt. Een kind in de bovenbouw is in staat om bij onduidelijkheid opheldering te vragen. In eerste instantie zijn kinderen vooral bezig met zichzelf beschrijven op fysiek niveau (Feldman, 2012). In de schooltijd zullen kinderen steeds meer kijken naar het psychologische deel van zichzelf. Ze zullen zich onderscheiden door te kijken naar waar zij wel of niet goed in zijn. Doordat de kinderen zich ook op psychisch vlak beschrijven en dus een meer nauwkeuriger beeld van zichzelf hebben, kan er op dit deel meer doorgevraagd worden (Feldman, 2012).

6.4. Interviewstructuur

De opzet van het interview blijft in grote lijnen hetzelfde als de opzet van de onderbouw. Martine Delfos heeft onderzoek gedaan naar gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar. In haar boek "Luister je wel naar mij?" beschrijft zij leeftijdsgewijs de kenmerken van gespreksvoering (Delfos, 2017). De onderzoeker houdt met deze

gegevens rekening in haar onderzoek door de vragen aan te laten sluiten op de belevingswereld en concentratieboog van kinderen in de leeftijdscategorie acht tot en met twaalf jaar.

Kinderen 8-10 jaar

In deze leeftijdscategorie is het benoemen van gesprekskader genoeg, de kinderen begrijpen wat er gezegd wordt en hoeven daarbij alleen een globale uitleg. Daarentegen is veel metacommunicatie wel raadzaam om de gewenste uitingen te stimuleren en het zelfvertrouwen te bevorderen. Het is ook gewenst om het interview maximaal een half uur tot drie kwartier te laten duren in verband met de concentratieboog van kinderen in deze leeftijd en om hen gemotiveerd te houden. Afwisseling in spel en serieuze vragen en vrienden gebruiken in het navragen van meningen kunnen bijdragen aan optimale concentratie. Daarnaast is er het verbale- en non-verbale aspect. Het is belangrijk om het taalgebruik concreet te houden en moeilijke woorden uit te leggen. Non-verbaal is het van belang om lichaamstaal te benoemen met zinnen als: "Ik zie dat je met je benen heen en weer beweegt". Dit kan de interviewer doen om het kind bewust te maken van wat er gebeurt, om het kind te laten stoppen of om de achterliggende gedachte bespreekbaar te maken. Bijvoorbeeld omdat het kind mogelijk zoveel beweegt met de benen omdat hij/zij zenuwachtig is (Delfos, 2017).

Qua vraagtechnieken kunnen open met gesloten vragen afgewisseld worden, omdat kinderen in deze leeftijd zich nog niet op elk vlak (zelf)kennis hebben. Daarbij is het van belang om door te vragen, dit schept meer duidelijkheid. Gesloten betekent niet suggestief, het is belangrijk om dit zoveel mogelijk te vermijden omdat de kans groter wordt dat het kind sociaal wenselijke antwoorden geeft. Wanneer gebeurtenissen worden uitgevraagd kan dit zowel temporeel als ruimtelijk. Dit houdt in dat er vragen gesteld kunnen worden naar aanleiding van wanneer en waar het zich afspeelde. Na elk onderwerp kan er samenvattend een vraag gesteld worden om de structuur van het gesprek vast te houden en te controleren of de interviewer begrijpt wat het kind heeft gezegd (Delfos, 2017).

Tijdens het gesprek is het belangrijk om de motivatie voor het gesprek te controleren, om voor de interviewer inzichtelijk te maken hoe lang de concentratieboog van het kind is en het kind bewust te maken van zijn of haar verantwoordelijkheid voor het gesprek. Om de kinderen meer gemotiveerd te houden kan de interviewer 'regels' opstellen. Kinderen zijn ongeveer vanaf hun achtste levensjaar in meer opzicht gevoelig voor wat de regels van de maatschappij zijn. De interviewer kan hierop inspelen door aan te geven wat er maatschappelijk van het kind verwacht wordt. Dat kan de interviewer doen door elementen als eerlijkheid en eigen meningen aangeven etc. als 'regels' voor wat er maatschappelijk verwacht wordt. Afsluiting van het gesprek wordt vooral gefocust op dat het onderwerp voldoende is besproken (Delfos, 2017).

Kinderen 10-12 jaar

Ook in deze leeftijdscategorie is het benoemen van gesprekskader en uitleg van het doel van het gesprek genoeg. Metacommunicatie is minder belangrijk, maar het uitspreken van waardering over bijdrage aan het gesprek kan wel meehelpen aan een betere sfeer. Kinderen van tien tot twaalf jaar hebben een langere concentratieboog en daarom kan het gesprek onder goede omstandigheden een uur duren. Het gesprek bestaat uit praten en niet deels uit spelen zoals op jongere leeftijd. Er kan eventueel een leeftijdsgenoot mee doen met het gesprek om gedetailleerdere informatie naar boven te krijgen. Kinderen in deze leeftijdsfase zijn over het algemeen meer gefocust op vriendschappen. In deze leeftijdscategorie is het verbaal belangrijk om concreet en abstract taalgebruik in te zetten en moeilijke woorden uit te leggen (Delfos, 2017).

Qua vraagtechnieken is het vooral open vragen stellen, via deze weg doorvragen op antwoorden die de kinderen geven. Gesloten vragen zijn alleen nodig in het begin om interpretatie te controleren. Bijvoorbeeld: "Klopt het dat je dit en dit bedoelt?". Suggestieve vragen alleen en gericht gebruiken om sociaal wenselijke antwoorden te voorkomen. Bijvoorbeeld: "Je gaat toch niet antwoorden geven waarvan je denkt dat ik

ze wil horen?”. Hiermee maakt de interviewer meta communicatief ook duidelijk dat het om echtheid gaat. Daarnaast kunnen vragen zowel temporaal als ruimtelijk gevraagd worden en ook hier is het van belang om na elk onderwerp samenvattend om bevestiging te vragen (Delfos, 2017).

Tijdens het gesprek de motivatie voor het gesprek af en toe herhalen, in deze leeftijdscategorie voelt het kind zichzelf ook verantwoordelijk voor het gesprek. Kinderen vanaf tien jaar zijn er moreel op gericht 'goed' te zijn. Zij vinden het belangrijk om te weten wat leeftijdsgenoten en de maatschappij vindt van een kind die meedoet aan zo'n gesprek. Goedkeuring van een volwassene telt zwaar bij kinderen in deze leeftijd. De interviewer kan hierbij denken aan een materiele en immateriële beloning. Vooral een immateriële beloning is belangrijk, omdat hierbij de goedkeuring wordt uitgesproken. Het is van belang dat de interviewer oplet dat de uitspraken over de situatie gaan en niet over de inhoud. Bijvoorbeeld: "Fijn dat je zoveel vertelt". Afsluiting van het gesprek wordt vooral gefocust op onderwerp. Een kleine samenvatting is daarbij voldoende (Delfos, 2017).

De onderzoeker heeft met deze verschillende aspecten rekening gehouden door vooraf aan het interview de leeftijd in acht te nemen. De onderzoeker wist van tevoren hoe oud het kind zou zijn en probeerde daarnaast in het "koetjes en kalfjes" gesprek voordat het interview begon, te achterhalen op welk niveau het kind zat. Dat heeft de onderzoeker gedaan door open en makkelijke vragen te stellen. Vragen als: "Hoe was je vakantie? Wat heb je gedaan? Hoe was het op school vandaag? Ga je nog wat leuks doen in je weekend? Wat vind je daarvan? Hoe zie jij dat?". Wanneer het kind daar in mee ging, verhalen vertelde en geconcentreerd bleef, stelde de onderzoeker voor zichzelf vast dat het kind de kant op neigt van het praten in plaats van korte en bondige antwoorden geven. De onderzoeker kon daarop inspelen door in het interview bijvoorbeeld moeilijkere of makkelijkere woorden te gebruiken (begrip), meer of minder ingaan op antwoorden (concentratie) en meer of minder sturende vragen stellen (zelfkennis).

Analyse

De resultaten uit het interview zijn op basis van de deelvragen gecodeerd. De onderzoeker heeft de levensvaardigheid en diens kernbegrippen erbij gezet en daar codes aangehangen. Nadat alle interviews waren gecodeerd heeft de onderzoeker deze nog een keer doorgelezen en gekeken welke codes er met elkaar samenhangen. De onderzoeker heeft dit gedaan door het navragen van meningen bij medestudenten en synoniemen opgezocht, om te bepalen of de codes overeen kwamen. Na het coderen heeft de onderzoeker de vijf levensvaardigheden op een rij gezet en vanuit daar de resultaten per kernbegrip beschreven.

7. Resultaten

Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten vanuit de interviews. De resultaten zijn per deelvraag beschreven. Elke levensvaardigheid bestaat uit kernbegrippen, aan de hand van de kernbegrippen en quotes zijn de resultaten toegelicht.

7.1. Welke levensvaardigheden passen de kinderen toe?

Zelfbewustzijn

Zelfbewustzijn bestaat uit: zelfvertrouwen, zelfreflectie, eigenwaarde.

- Bijna alle respondenten passen zelfreflectie toe.
- Iets minder dan de helft van de respondenten past zelfvertrouwen toe.
- Iets minder dan de helft van de respondenten past eigenwaarde toe.

Relatievaardigheden

Relatievaardigheden bestaat uit: omgaan met conflicten, weerstand bieden aan groepsdruk, vrienden maken en onderhandelen.

- Bijna alle respondenten passen omgaan met conflicten toe.
- Bijna alle respondenten passen het maken van vrienden toe.
- Ongeveer de helft van de respondenten past weerstand bieden aan groepsdruk toe.
- Iets minder dan de helft van de respondenten past onderhandelen toe.

Zelfmanagement

Zelfmanagement bestaat uit: omgaan met negatieve emoties, zelfcontrole, beheersen van impulsen, vermogen tot ontspannen, doelen stellen, plannen van tijd.

- Bijna alle respondenten passen het omgaan met negatieve emoties toe.
- Bijna alle respondenten passen het vermogen tot ontspannen toe.
- Meer dan de helft van de respondenten passen beheersen van impulsen/zelfcontrole toe.
- Enkele respondenten passen het plannen van tijd toe.
- Een enkele respondent past het stellen van doelen toe.

Maatschappelijk bewustzijn

Maatschappelijk bewustzijn bestaat uit: empathie, actief luisteren, verschillen tussen groepen herkennen en erkennen.

- Alle respondenten passen het verschillen tussen groepen herkennen en erkennen toe.
- Alle respondenten passen empathie toe.
- Een enkele respondent past actief luisteren toe.

Verantwoordelijke besluitvorming

Verantwoordelijke besluitvorming bestaat uit: kritisch denken, terugkijken op eigen handelen, consequenties van acties inzien, informatie verzamelen.

- Iets meer dan de helft van de respondenten past kritisch denken toe.
- Iets minder dan de helft van de respondenten past het terugkijken op eigen handelen toe.
- Iets minder dan de helft van de respondenten past consequenties van acties inzien toe.
- Een enkele respondent past informatie verzamelen toe.

7.2. Hoe passen de kinderen de levensvaardigheden toe?

Zelfbewustzijn

Zelfreflectie

De respondenten geven aan dat zij nadenken over zichzelf over wie zij zijn, zij beschrijven zich op basis van karaktereigenschappen en praktische vaardigheden.

R: "Ik kan ook goed rekenen en voetballen, dat een beetje"

Zelfvertrouwen, eigenwaarde

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten zelfbewustzijn toepassen door eigenschappen over zichzelf op te noemen, zowel vaardigheden als karaktereigenschappen. Met hulp van de interviewer, door uitleg wat en welke eigenschappen er zijn en door de gevoel kaart, kunnen de respondenten aangeven welke karaktereigenschappen zij bezitten.

R: "Dat iemand soms iets niet snapt en dat ik hem dan heel erg help."

Relatievaardigheden

Omgaan met conflict

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten omgaan met conflicten door uit de situatie te gaan naar een andere kamer, naar bed en/of boven en tafel uitschuiven. Daarnaast door het te negeren en/of iemand anders erbij betrekken zoals de juf of hun moeder. Ten slotte wordt er aangegeven dat ze eerst nadenken voordat ze er wat van zeggen, gelijk hun grens aangeven en/of het zelf oplossen door bespreken/uitpraten met de andere partij en hen op de regels wijzen of zelf afpakken wat van hen is.

R: "Bijvoorbeeld ik zou dan misschien doen dat de ene helft van de pauze die een de bal krijgt en de andere helft de ander. Of juist aan andere kinderen geven, dat niemand eigenlijk de bal heeft."

R: "Dan zeg ik: waarom doe je dat? Dan zegt de ander: omdat je mij boos hebt gemaakt, dan zeg ik: dan hoeft je toch niet m'n spullen af te pakken en te gooien."

Maken van vrienden

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat een aantal respondenten het maken van vrienden toepast door veel samen spelen om op die manier te ontdekken wie de ander is en minimaal 1 keer thuis spelen, waarbij geven en nemen centraal staat. Sommige respondenten geven aan dat zij het belangrijk vinden dat er tweezijdige communicatie is, dat de moeite van beide kanten moet komen, dat de ander voor hen opkomt en je diegene kan vertrouwen. Een enkele respondent geeft aan dat hij eerst ruzie had en daardoor vrienden werd. Daarnaast geven sommige respondenten aan dat vriendschap ontstaat door dezelfde hobby's, door eerst een praatje maken en aansluiting zoeken en behoefte uitspreken. Een enkele respondent geeft aan dat hij zich schaamt als hij nieuwe vrienden maakt, probeert niet op te vallen, aan het begin rustig is en pas later veel praat.

R: "Als je gewoon aan diegene iets kan vertellen, dat ie niet zomaar aan iemand anders verteld, dus vertrouwen. Dat je het gezellig met elkaar hebt, sowieso. Gewoon vertrouwen vooral."

Weerstand bieden aan groepsdruk

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat weerstand bieden aan groepsdruk verschillend door de respondenten wordt toegepast. Enkele respondenten geven aan dat zij anderen opzoeken om met ze te praten of uit de situatie te zijn. Daarnaast geeft een enkele respondent aan dat hij er wat van zegt wanneer hij groepsdruk voelt. Een andere respondent geeft aan dat zij privé zaken voor zichzelf houdt. Ten slotte geeft een enkele respondent aan dat hij het overzicht houdt door de het aannemen van de leider rol en de verdeling van taken.

R: "Dat ik aan mij moeder veel meer vertel dan aan kinderen uit m'n klas, maar kinderen uit m'n klas hoeven ook niet alles te weten over mij. Aan m'n vader vertel ik ook meer dan aan kinderen uit m'n klas."

Onderhandelen

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat onderhandelen door de respondenten wordt toegepast door overhalen, bemiddelen en een deal sluiten. Enkele respondenten geven aan dat ze bemiddelen of een deal sluiten door eerst het een te doen en daarna het ander, zodat beide partijen krijgen wat ze willen of iets totaal anders te spelen/doen.

R: "Dan gewoon iets anders doen, dat we allemaal wel leuk vinden."

Zelfmanagement

Omgaan met negatieve emoties

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat een aantal respondenten omgaan met negatieve emoties door afleiding zoeken. Zij geven aan dat zij dit doen door muziek luisteren, focussen op een werkje, lezen, ogen dicht doen, tekenen of op bed liggen. Daarnaast geven een aantal respondenten aan dat zij rustige kinderen opzoeken, zodat zij zelf rustig worden of zelf rustig blijven zitten. Sommige respondenten geven aan dat zij ervoor kiezen om weg te lopen, niet opvallen en/of hun grens aan te geven. Een enkele respondent geeft aan dat zij soms iemand slaat.

R: "Dan probeer ik gewoon een beetje rustig te blijven. Gewoon, soms m'n ogen dicht doen want dan zie ik niet wat ze allemaal doen."

Vermogen tot ontspannen

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten vermogen tot ontspannen toepassen door buiten spelen met of zonder vrienden, gamen met of zonder vrienden, sportief bezig zijn, afspreken met vrienden, tv kijken en achter de computer zitten.

R: "Racefietsen, mountainbiken. Ik ga naar atletiek, daar zit ik op. Vissen, ik ben eigenlijk altijd wel buiten."

R: "Ik zit op waterpolo, dat vind ik wel leuk, zwemmen en ik vind het ook leuk om filmpjes op YouTube te kijken. Ik spreek de laatste tijd niet meer zoveel af, maar vond ik wel altijd leuk."

Beheersen van impulsen/zelfcontrole

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat beheersing van impulsen/zelfcontrole enkele respondenten toepassen door uit de situatie gaan, zoals weglopen, boekje lezen of tafel uitschuiven en hulp zoeken. Daarnaast geven enkele respondenten aan dat zij beheersing van impulsen/zelfcontrole toepassen door hun grens aan te geven. Ten slotte geeft een enkele respondent aan dat hij zijn emotie onder bedwang houdt door te oefenen.

R: "Vaak is het op stoeien wel leuk, maar als het niet leuk is dan zeggen we ook wel stop."

Plannen van tijd

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten het plannen van tijd toepassen door informatie op te zoeken over hoe je dat moet doen en een vaste dag uitkiezen wanneer wat gedaan moet worden, bijvoorbeeld door middel van een bord. Een aantal respondenten die het plannen van tijd toepassen, geven aan dat zij het niet leuk vinden. Een enkele respondent geeft aan het plannen van tijd wel leuk te vinden.

R: "Ja we hebben daar een bord hangen op welke dag je wat moet doen."

Stellen van doelen

Een enkele respondent geeft aan dat hij doelen stellen toepast door een vaste tijden aan te houden, zoals in de ochtend of in de avond.

R: "Nu moeten we het die zondag doen, maar meestal doe ik het die ochtend nog huiswerk of die avond ervoor."

Maatschappelijk bewustzijn

Het herkennen en erkennen van verschillen tussen groepen

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten verschillen tussen groepen herkennen en erkennen toepassen door het benoemen van uiterlijk, nationaliteit, gedrag en gezichtsuitdrukkingen. Waarvan bijna alle respondenten het uiterlijk benoemen en sommige respondenten het gedrag benoemen. Enkele respondenten benoemen gezichtsuitdrukkingen en nationaliteit.

R: "Allemaal andere huidskleur, achtergrond waarschijnlijk ook waar je vandaan komt. Bij ons in de klas heb je dat niet, iedereen komt uit Nederland. Sommige klassen in het volgens mij den haag heb je veel meer echt vluchtelingen, naja misschien niet vluchtelingen maar immigranten."

Empathie

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat meerdere respondenten empathie toepassen door elkaar respecteren en het respect te tonen, gevoel van de ander over nemen en de situatie uitvragen. Enkele respondenten geven aan dat zij andere opvrolijken door een grapje maken, opkomen voor de ander, de ander mee laten spelen en/of erbij blijven tot de situatie is opgelost. Een enkele respondent geeft aan iemand dat hij iemand erbij haalt. Ten slotte geeft een enkele respondent aan dat hij onderscheid maakt in het helpen/troosten van andere kinderen, als het om een pester gaat dan helpt hij niet. Daarentegen geeft een andere respondent aan dat hij iedereen zou helpen/troosten ongeacht of het de grootste pester is.

R: "Ik vind het niet erg, vind vooral stom dat kinderen een mening over hebben. We kijken af en toe jeugdjournaal en als er dan iemand is die een accent heeft of iets anders heeft dan dat zij hebben, dat ze dan gelijk gaan lachen dat vind ik respectloos."

R: "Ja want dan weet je wat er aan de hand is en wat je voor diegene kunt doen. Je vraagt dan op school: kan ik de meester of juf halen of wil je dat niet? Ja, stel dat diegene echt pijn heeft dan haal ik meestal wel of iemand anders gelijk de juf of meester. Maar wel eerst vragen van wat is er aan de hand en wat wil je?"

Actief luisteren

Een enkele respondent geeft aan dat zij actief luisteren toepast door de situatie uitvragen wanneer ze niet weet hoe ze ervoor iemand kan zijn.

R: "Ik weet het soms niet, dan vraag ik het aan iemand wat ik kan doen. Ja als iemand gevallen is ofzo of gepest is."

Verantwoordelijke besluitvorming

Kritisch denken

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat enkele respondenten kritisch denken toepassen door overdenken van de situaties: had ik maar dit of dit gedaan en opties overwegen. Een enkele respondent geeft aan dat hij met beide kinderen niet gaat spelen om teleurstelling te voorkomen.

R: "Misschien ook wel over die school van: ik ga nu naar een school waar alleen maar 2 jongens uit m'n klas gaan en geen vriendinnen zeg maar van mij en dan is het wel moeilijk van: moet ik dan een school kiezen waar een paar kinderen naar toe gaan of moet ik echt voor mezelf kiezen. De keuze dat ik voor mezelf kon kiezen, dat heb ik ook gedaan maar je wil ook wel graag met je vriendinnen naar school toe."

Terugkijken op eigen handelen

Uit de interviews kan worden opgemaakt dat de respondenten terugkijken op eigen handelen toepassen door nadenken over de situatie, wat er gebeurde op zo'n moment. Een enkele respondent geeft aan dat hij een situatie goed wilde maken door sorry te zeggen. Een enkele respondent geeft aan dat hij teleurgesteld is in zijn handeling.

R: "Toen was ik boos omdat ik was het niet met iemand eens, toen had ik de bal tegen z'n hoofd aangegooid. Degene tackelde mij ook daardoor, omdat ie ook boos was. Toen

ik binnen zat, besepte ik eigenlijk dat ik het beter maar niet had moeten doen, omdat het niet leuk was voor die ander.”.

Consequenties van acties inzien

Enkele respondenten geven aan dat zij consequenties van acties inzien toepassen door over een situatie nadenken en inzien wat het voor gevolgen die situatie heeft. Een enkele respondenten zien in dat keuzes maken gevolgen heeft op langere termijn.

R: “Het liefst ga ik naar m’n moeder en als m’n moeder weg is dan ga ik het gewoon negeren totdat mama terug komt en dan ga ik het pas zeggen, lijkt me een goed idee want als ik zeg: kappen en andere dingen doen dan maak ik het, dan ga ik er als eerst over nadenken want als ik het al doe dan maak ik dingen misschien erger. En het lijkt me leuk als ik eerst ga over nadenken en dan pas antwoord”.

R: “Ja moest even mezelf eigenlijk even wat me keuze is, wat de gevolgen daar van zijn. Je krijgt ook een cijfer voor die presentatie dus je moet wel goed oefenen.”.

Verzamelen van informatie

Enkele respondenten geven aan dat zij informatie verzamelen toepassen door navragen bij anderen over de keuze die hij moet maken of door het zelf opzoeken.

R: “Ja dan zoek ik informatie op, ik vind het ook gewoon leuk om op de laptop te typen.”.

7.3. Welke steun figuren hebben invloed op het toepassen van levensvaardigheden in het dagelijks leven?

Zelfbewustzijn

Op het toepassen van de levensvaardigheid zelfbewustzijn geven respondenten aan dat ouders, klasgenoten, leerkrachten, familie en een (knuffel) dier hen kunnen helpen.

Relatievaardigheden

- Op het omgaan met conflict geven respondenten aan dat vrienden, ouders, leerkrachten, vertrouwenspersoon en een (knuffel) dier hen kunnen helpen. Moeder wordt vaker aangegeven dan vader. Juf wordt vaker aangegeven dan meester.
- Op het maken van vrienden geven respondenten aan dat ouders, vrienden en klasgenoten hen kunnen helpen.
- Op het bieden van weerstand aan groepsdruk geven respondenten aan dat teamgenoten, moeder en leerkrachten hen kunnen helpen. Juf wordt vaker aangegeven dan meester en de andere steun figuren.
- De interviews geven geen resultaten weer over de invloed op onderhandelen.
- De interviews geven geen resultaten weer over de invloed op het hebben van motivatie.

Zelfmanagement

- Op het omgaan met negatieve emoties geven respondenten aan dat beste vrienden, vrienden, vader, juf, familie en klasgenoten hen kunnen helpen. Klasgenoot wordt vaker aangegeven dan andere steun figuren.
- Op het plannen van tijd/doelen stellen geven respondenten aan dat ouders, vrienden en een huisdier invloed. Moeder wordt vaker aangegeven dan andere steun figuren.
- Op het beheersen van impulsen/zelfcontrole geven respondenten aan dat ouders, zusjes, vertrouwenspersoon, leerkrachten, klasgenoot, trainer en een huisdier hen kunnen helpen. Moeder wordt vaker aangegeven dan vader. Juf wordt vaker aangegeven dan meester.

- Op het vermogen tot ontspannen geven kinderen niet letterlijk aan wie hen daarbij kan helpen. Uit de interviews komt naar voren dat ouders en leerkrachten hen daarbij kunnen helpen.

Maatschappelijk bewustzijn

- Op het empathisch vermogen geven respondenten aan dat de juf, vrienden en klasgenoten hen kunnen helpen.
- De interviews geven geen resultaten weer over de invloed bij actief luisteren en bij verschillen tussen groepen herkennen en erkennen.

Verantwoordelijke besluitvorming

- Op het kritisch denken geven respondenten aan dat ouders hen kunnen helpen.
- Op het terugkijken op eigen handelen geven respondenten aan dat de juf en een huisdier hen kan helpen.
- Op consequenties van acties inzien geven respondenten aan dat ouders hen kunnen helpen. Vader wordt vaker aangegeven dan moeder.
- Op het verzamelen van informatie geven respondenten aan dat een broer en vriend hen kunnen helpen.

7.4. Wat maakt het steunfiguur aantrekkelijk voor de kinderen?

Zelfbewustzijn

Zelfreflectie, zelfvertrouwen en eigenwaarde

Uit de interviews komen verschillende resultaten naar voren. De respondenten geven aan dat het steunfiguur aantrekkelijk wordt wanneer het hen helpt met het zelfvertrouwen verhogen door het helpen herinneren aan eerdere successen, helpen door extra oefeningen, tips geven, lieve dingen zeggen en uitleggen. Daarnaast wordt een steunfiguur volgens de respondenten aantrekkelijk als zij met anderen mogen samen werken of afleiding bieden zoals een (knuffel)dier aaien of een stressbal om in te knijpen.

R: "Helpen, zeggen dat het niet erg is dat je dat niet weet. Ja van het is niet erg en gewoon helpen en uitleggen hoe je het de volgende keer beter kan doen. Ja of zeg maar een hint geven, dat doet m'n moeder ook weleens; wat denk je dat het ongeveer is en dan kom ik er meestal wel op en dan zegt ze van ja dat is goed."

Relatievaardigheden

Omgaan met conflict

De respondenten geven aan dat bij omgaan met conflict een steunfiguur aantrekkelijk wordt door troosten, opkomen voor elkaar, knuffelen om minder eenzaam te voelen, een luisterend oor bieden, stop zeggen, waarschuwing geven en/of een time-out geven. Opkomen voor elkaar wordt vaker genoemd dan andere gedragingen, waarbij letterlijk en figuurlijk ertussen staan centraal staat. Luisterend oor bieden wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen. Stop zeggen wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen.

R: "Ik denk gewoon voor ons opkomen, dat ze er iets van zou zeggen tegen hun."

R: "Nou nee niet echt maar misschien dat ik wel als er iets gebeurt in de klas dat ik dat wel aan, want mn moeder is altijd thuis, dat ik dat aan mn moeder vertel. Van dit en dit is er gebeurd en dat wil ze dan altijd wel weten. Dan is het klaar en gaan we gewoon door met wat we aan het doen waren."

Vrienden maken

De respondenten geven aan dat bij vrienden maken een steunfiguur aantrekkelijk wordt door samen spelen om gevoel te doelen, mening geven over potentiële vriendschappen en door een luisterend oor aanbieden.

R: "Ja een andere vriend; denk je dat die jongen, want die kende dan die jongen misschien wel, denk je dat die jongen dan mij aardig vindt ofzo? Dat ie een beetje zelfde is, als ik een beetje hetzelfde ben als hem, dan zal die vast ja zeggen maar als ik heel anders was dan zou die nee zeggen."

Weerstand bieden aan groepsdruk

De respondenten geven aan dat bij weerstand bieden aan groepsdruk een steunfiguur aantrekkelijk wordt door er voor elkaar zijn, een luisterend oor bieden, uitleg geven over de situatie, opkomen voor het kind, ander aanspreken op gedrag en situatie benoemen.

R: "Laatst had iemand een accent of diegene die zei het misschien raar en dan gaan ze gelijk lachen en dan zegt de meester er wel wat van. Ja, ik vind wel fijn dat ze dan ook weten dat het niet raar is."

- De interviews geven geen resultaten weer over de kernbegrippen onderhandelen en motivatie hebben.

Zelfmanagement

Omgaan met negatieve emoties

De respondenten geven aan dat bij omgaan met negatieve emoties een steunfiguur aantrekkelijk wordt door het opkomen voor elkaar, minder straf geven, tips en tops geven, straf geven aan de andere partij en sorry laten zeggen door andere partij, tips geven om rustig te blijven en als steunfiguur zelf rustig blijven/rust uitstralen. Opkomen voor elkaar wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen, waarbij uitspreken voor een vriend wat hij niet leuk vindt centraal staat. Tips geven om rustig te blijven wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen.

R: "Ja dat kon ze ook anders doen, ik vond het al genoeg toen hij sorry zei, dat was al t enige wat ik wilde horen."

R: "Soort van steun, ik wil dan iemand slaan en dan zegt zij: niet doen, diep adem halen en dan doe ik dat en dan word ik daar rustig van."

Vermogen tot ontspannen

De respondenten geven aan dat bij het vermogen tot ontspannen een steunfiguur aantrekkelijk wordt door samen met hen leuke dingen te doen. Thuis kunnen ouders dit doen door op uitstapje te gaan en sporten. Leerkrachten kunnen dit doen door tussen de vakken door een spel te spelen waarbij kinderen mogen bewegen.

R: "Thuis vind ik het leuk omdat we vaak leuke dingen doen, dan hoef ik even niet aan school te denken."

Beheersen van impulsen/zelfcontrole

De respondenten geven aan dat bij het beheersen van impulsen/zelfcontrole een steunfiguur aantrekkelijk wordt door regels aangeven, minder straf geven, luisterend oor bieden, bespreken met andere partij, uit de situatie halen door middel van neerzetten bij rustige kinderen/rustig plekje, tips en tops geven en waarschuwen.

R: "Dat ze mij op een rustig plekje zet, bij een rustig groepje even."

Plannen van tijd

De respondenten geven aan dat bij het plannen van tijd een steunfiguur aantrekkelijk wordt door het helpen van informatie opzoeken, helpen met grammatica, samenwerken, helpen afmaken, afleiding/steun bieden en helpen met plannen van dag en tijd. Helpen afmaken wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen.

R: "Dan helpen ze met informatie op zoeken, goede zinnen maken."

De respondenten geven aan dat bij het doelen stellen een steunfiguur aantrekkelijk wordt door afleiding en steun te bieden.

R: "Ze helpt me door te zeggen wat ik kan doen en wanneer."

Maatschappelijk bewustzijn

Empathie

De respondenten geven aan dat bij empathie een steunfiguur aantrekkelijk wordt door verschillen bespreken en de ander helpen om een moeilijk situatie te bespreken.

R: "Er iets over zeggen zeg maar, dat iedereen is zoals ie is."

- De interviews geven geen resultaten weer over de kernbegrippen actief luisteren en verschillen tussen groepen herkennen en erkennen.

Verantwoordelijke besluitvorming

Kritisch denken

De respondenten geven aan dat bij kritisch denken een steunfiguur aantrekkelijk wordt door voor en nadelen te bespreken.

R: "Ik denk op zich wel naar z'n vader of moeder want dan kunnen hun helpen met voordelen en nadelen bedenken."

Terugkijken op eigen handelen

De respondenten geven aan dat bij terugkijken op eigen handelen een steunfiguur aantrekkelijk wordt door zelfvertrouwen vergroten, afleiding en troost bieden bij spijt.

R: "Ik denk tegen hem zeggen dat hij telkens moet zeggen zichzelf dat hij het niet zo bedoeld."

Consequenties van acties inzien

De respondenten geven aan dat bij consequenties van acties in zien een steunfiguur aantrekkelijk wordt door straf geven, luisterend oor bieden, helpen met sorry zeggen en bespreken van de situatie door lange termijn gevolgen aankaarten en door meedenken over de keuze. Bespreken van de situatie wordt vaker aangegeven dan andere gedragingen.

R: "Andere dingen kijken van dat zijn de gevolgen. Kijken wat erna komt een beetje".

R: "Erover praten of zij kunnen zeggen tegen de ander; hij heeft er spijt van, hij had het niet willen doen, dat was een beetje het spel. Dat zij het zeggen, het is soms een stuk moeilijker om te zeggen dat je er spijt van kan hebben."

Informatie verzamelen

De respondenten geven aan dat bij informatie verzamelen een steunfiguur aantrekkelijk wordt door meehelpen van informatie verzamelen en eigen ervaringen vertellen met betrekking tot het onderwerp.

R: "Omdat de keuze van hem al was gemaakt wie z'n ouders waren gescheiden, welke keuze hij had gemaakt. Hoe het bij hem ging."

8. Conclusie

Dit hoofdstuk beschrijft de conclusies vanuit de resultaten van de interviews.

8.1. Welke levensvaardigheden passen de kinderen toe?

Als eerste is er gekeken welke levensvaardigheid een kind toepast en vervolgens hoe dat wordt toegepast. Elke levensvaardigheid bestaat uit een aantal kernbegrippen die samen de inhoud van de levensvaardigheid maken, maar geeft nog geen concrete informatie over de toepassing. Daarom wordt er eerst beschreven welke levensvaardigheden er worden toegepast en vervolgens concreet hoe dit wordt toegepast. Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de respondenten in dit onderzoek alle levensvaardigheden toepassen: zelfbewustzijn, relatievaardigheden, zelfmanagement, maatschappelijk bewustzijn en verantwoordelijke besluitvorming. De kinderen passen elke levensvaardigheid in meer of mindere mate toe, aan de hand van de kernbegrippen bij elke levensvaardigheid.

De levensvaardigheid zelfbewustzijn wordt door de meeste respondenten toegepast door zelfreflectie en het minste door zelfvertrouwen en eigenwaarde. Relatievaardigheden wordt door de meeste respondenten toegepast door omgaan met conflict, het maken van vrienden en vriendinnen en het minste door onderhandelen. Zelfmanagement wordt door de meeste respondenten toegepast door omgaan met negatieve emoties, vermogen tot ontspannen en het minste door het stellen van doelen. Daarnaast wordt maatschappelijk bewustzijn het meest toegepast door empathie, verschil herkennen en erkennen in groepen en het minst door actief luisteren. Tot slot wordt verantwoordelijke besluitvorming door de meeste respondenten toegepast door kritisch denken en het minst door informatie verzamelen.

8.2. Hoe passen de kinderen de levensvaardigheden toe?

Zelfbewustzijn

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de respondenten zelfbewustzijn toepassen door eigenschappen over zichzelf op te noemen, waar zij goed en minder goed in zijn. De conclusie is dat door ondersteuning van de interviewer en de gevoel kaart kinderen kunnen uitleggen wat hun gevoel is bij een situatie en wat karaktereigenschappen zijn en welke ze denken te bezitten. Ten slotte kan er geconcludeerd worden dat de respondenten zelfbewustzijn toepassen door over zichzelf na te denken, weten waar zij goed in zijn en daardoor zelfvertrouwen krijgen.

Relatievaardigheden

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de respondenten relatievaardigheden op verschillende manier toepassen. De respondenten gaan met een conflict om door uit de situatie te gaan, de ander en de situatie te negeren en iemand anders erbij te betrekken. Sommige respondenten zullen hierbij eerst nadenken voordat ze er wat van zeggen, andere geven gelijk hun grens aan en weer andere lossen een conflict zelf op door de situatie uit te praten met de andere partij en daarbij de regels benoemen of afpakken wat van hen is. Daarnaast passen de respondenten het maken van vrienden toe door elkaar eerst te ontdekken via samen spelen, een beginpraatje maken en aansluiting zoeken of de kat uit de boom te kijken. Met de kat uit de boom kijken wordt bedoeld dat de respondent eerst observeert en niet zoveel zegt, pas in de vriendschap laat de respondent meer van zichzelf zien en praat meer. De conclusie is dat de meeste respondenten het in een vriendschap belangrijk vinden dat de ander voor hen opkomt, je de ander kan vertrouwen en dat er een tweezijdige communicatie is waarbij geven en nemen centraal staat. Weerstand bieden aan groepsdruk wordt op verschillende manieren toegepast. De meeste respondenten zoeken andere op om aan de groepsdruk te ontkomen door met hen te praten. De ene respondent biedt weerstand aan groepsdruk door privé zaken voor zichzelf te houden zodat niet iedereen weet wat er aan de hand is, een andere respondent geeft zijn grens aan als de groepsdruk voelbaar is en weer een andere respondent neemt een leider rol aan waardoor hij het overzicht heeft en

de regels kan bepalen. Ten slotte kan er geconcludeerd worden dat respondenten relatievaardigheden toepassen door onderhandelen met anderen. Sommige respondenten gaan eerst het een doen en dan het ander, zodat beide partijen krijgen wat ze willen.

Zelfmanagement

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat respondenten omgaan met negatieve emoties door afleiding zoeken, waarbij zij zich kunnen concentreren op iets anders dan hun emotie of ze zoeken rustige kinderen op zodat zij zelf ook rustig worden. Een enkel respondent kiest ervoor om zijn grens aan te geven aan een ander tijdens een negatieve emotie of de ander te slaan. Een andere respondent kiest ervoor om niks te doen met zijn negatieve emotie en probeert daarbij niet op te vallen. Daarnaast kan er geconcludeerd worden dat respondenten zelfmanagement toepassen door het plannen van tijd. Dat doen zij door een vaste dag uitkiezen om huiswerk te maken door middel van een bord of afspraak met ouders en informatie verzamelen over hoe plannen in z'n werking gaat. De conclusie is dat de meeste respondenten het plannen van tijd niet leuk vinden. Respondenten stellen doelen door vaste tijden aan te houden om hun huiswerk te maken, zoals de ochtend of de avond. De meeste respondenten beheersen hun impulsen en passen zelfcontrole toe door uit de situatie te gaan waarbij ze zich kunnen focussen op iets anders of zodat ze niet meer in beeld zijn bij de ander, sommige geven daarbij hun grens aan de ander aan. Een enkele respondent houdt zijn emotie onder bedwang door te oefenen om rustig te blijven. Ten slotte kan er geconcludeerd worden dat respondenten zelfmanagement toepassen door het vermogen tot ontspannen. Dat doen zij door buiten spelen met of zonder vrienden, gamen met of zonder vrienden en een teamsport. Daarnaast spreken zij af met vrienden, kijken tv of zijn bezig achter de computer.

Maatschappelijk bewustzijn

De conclusie is dat de meeste respondenten uiterlijk benoemen als zij verschillen tussen groepen herkennen en erkennen toepassen. Zij kijken hierbij naar kledingstijl, huidskleur, haarkleur en welke emotie iemand op zijn gezicht laat zien. Een enkele respondent benoemt nationaliteit als verschil op basis van de achtergrond waar iemand vandaan komt. Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de respondenten maatschappelijk bewustzijn ook toepassen door empathie. De respondenten respecteren anderen en proberen dit respect te tonen door ervoor iemand te zijn, opkomen voor een ander, de situatie uitvragen, iemand erbij halen en bij de ander blijven tot de situatie is opgelost. Een enkele respondent maakt onderscheid in de status van het kind. Wanneer een pester pijn heeft, helpt het kind de ander niet. Een ander kind daarentegen handelt het tegenovergestelde en helpt iedereen ongeacht de status. Ten slotte kan er geconcludeerd worden dat een enkele respondent actief luistert door de situatie uit te vragen wanneer er onduidelijkheid is over het helpen van de ander.

Verantwoordelijke besluitvorming

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat respondenten kritisch denken in combinatie met terugkijken op eigen handelen toepassen door nadenken over de situatie, ze denken aan wat ze (hadden) kunnen doen en overwegen opties. Daarbij reflecteren ze vooral op hun eigen handelen in verhouding met anderen. Daarnaast denken ze na over situaties om in te zien wat voor gevolgen het heeft, op die manier passen ze consequenties van acties inzien toe. Om tot verantwoordelijke besluitvorming te komen verzamelen een aantal respondenten informatie, zij doen dit door de keuze met anderen te bespreken of door zelf informatie opzoeken.

8.3. Welke steunfiguren hebben invloed op het toepassen van levensvaardigheden?

Uit de resultaten blijkt dat er verschillende steunfiguren aantrekkelijk zijn in het toepassen van de vijf levensvaardigheden. De opvallendste resultaten worden hier beschreven. Bij de levensvaardigheid zelfbewustzijn kan er geconcludeerd worden dat vooral ouders en leerkrachten invloed hebben op de toepassing. Bij relatievaardigheden hebben vooral ouders, leerkrachten en klasgenoten invloed op de toepassing. Daarnaast valt het op dat bij de levensvaardigheid zelfmanagement klasgenoten, ouders, vrienden en leerkrachten de meeste invloed hebben op de toepassing. Bij maatschappelijk bewustzijn hebben de juf, vrienden en klasgenoten invloed op de toepassing. Tot slot kan er geconcludeerd worden dat bij de levensvaardigheid verantwoordelijke besluitvorming vooral ouders invloed hebben op de toepassing.

8.4. Wat maakt het steunfiguur aantrekkelijk voor de kinderen?

Uit de resultaten blijkt dat er verschillende redenen zijn wat een steunfiguur aantrekkelijk maakt voor de respondenten. Als eerste kan er geconcludeerd worden dat een steunfiguur voornamelijk aantrekkelijk wordt wanneer het steunfiguur lieve dingen zegt tegen de respondent, helpt herinneren aan eerdere successen, door tips, extra oefeningen en uit te leg te geven (zelfbewustzijn). Ten tweede kan er geconcludeerd worden dat een steunfiguur voornamelijk aantrekkelijk wordt wanneer het steunfiguur er voor hen is. Zij kunnen er voor de respondenten zijn door troost te bieden, door te luisteren en/of te knuffelen met de respondent, opkomen voor de respondent in een conflictsituatie en het uitleggen van de situatie, samen spelen en gevoel delen met elkaar en mening geven over potentiële vriendschappen (relatievaardigheden). Ten derde kan er geconcludeerd worden dat een steunfiguur voornamelijk aantrekkelijk wordt wanneer het steunfiguur de respondent minder straf geeft, waarbij opkomen voor hen en het bespreken van de situatie centraal staat. De respondenten geven aan het belangrijker te vinden dat zij tips en tops krijgen over de situatie en dat de ander sorry zegt dan het geven van straf. Daarnaast wordt een steunfiguur aantrekkelijk als het steunfiguur duidelijke regels biedt en ondersteuning in situaties die zij zelf niet helemaal onder de knie hebben, zoals situaties waarin respondenten hun emoties reguleren (zelfmanagement). Ten vierde kan er geconcludeerd worden dat een steunfiguur voornamelijk aantrekkelijk wordt als het steunfiguur een situatie kan bespreken die door het kind als moeilijk wordt ervaren. Respondenten vinden het daarin aantrekkelijk als het steunfiguur kan aangeven welke verschillen er zijn tussen kinderen in bijvoorbeeld gedrag en uiterlijk (maatschappelijk bewustzijn). Tot slot kan er geconcludeerd worden dat een steunfiguur voornamelijk aantrekkelijk wordt als het steunfiguur een situatie met hen bespreekt door de gevolgen op korte- en lange termijn op te noemen en ervaringen deelt. Daarnaast worden de steunfiguren ook aantrekkelijk wanneer zij een luisterend oor en ondersteuning bieden met betrekking tot het onderwerp, bijvoorbeeld door het meezoeken van informatie (verantwoordelijke besluitvorming).

8.5. Hoofdvraag

"Hoe passen kinderen van acht t/m twaalf jaar in de bovenbouw van het primair onderwijs uit de Stevenshof Leiden levensvaardigheden in het dagelijks leven toe en welke steunfiguren beïnvloeden de mate waarop ze het kunnen toepassen?"

De hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van de conclusies van de deelvragen. Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de respondenten alle levensvaardigheden toepassen in het dagelijks leven. Echter komt er naar voren dat sommige levensvaardigheden meer tot uiting komen dan anderen. Als er gekeken wordt naar de kernbegrippen komen relatievaardigheden en zelfmanagement het meest tot uiting ten opzichte van de andere levensvaardigheden. Verantwoordelijke besluitvorming en maatschappelijk- en zelfbewustzijn komen in mindere mate tot uiting.

- Relatievaardigheden wordt voornamelijk toegepast in het omgaan met conflicten (door vermijding of door acceptatie ervan) en in het maken van vrienden (door samenspel, aanvankelijk afzijdig houden, voor elkaar opkomen met als voorwaarde dat er tweezijdige communicatie en vertrouwen aanwezig zijn). Echter passen de respondenten de kernbegrippen bieden van weerstand aan groepsdruk en onderhandelen in mindere mate toe. Zij bieden weerstand door uit de situatie te gaan, afstand te nemen, grenzen aan te geven of de leidersrol op zich te nemen.
Daarnaast passen de respondenten onderhandelen toe door overhalen, bemiddelen en een deal sluiten.
- Bij de levensvaardigheid zelfmanagement komen vooral de kernbegrippen omgaan met negatieve emoties en vermogen tot ontspannen tot uiting. De respondenten gaan met negatieve emoties om door afleiding zoeken, grens aangeven, ander slaan of niks doen. De respondenten kunnen zichzelf in een ontspannende staat van welzijn brengen door af te spreken met vrienden, buiten en binnen spelen, teamsport en online spellen spelen.
Echter worden de kernbegrippen beheersen van impulsen/zelfcontrole, plannen van tijd en het stellen van doelen in mindere mate toegepast binnen deze levensvaardigheid. Als de respondenten dit toepassen doen zij dat door hulp van ouders en door momenten in te plannen.
- Maatschappelijk bewustzijn wordt in mindere mate toegepast door de respondenten. De respondenten kijken vooral naar het uiterlijk van anderen, om het verschil aan te duiden. Een enkeling kijkt naar de nationaliteit of gedrag. Empathie passen de respondenten toe door respect te hebben voor een ander, waarbij ze een ander willen helpen in een vervelende situatie. Een enkele respondent maakt onderscheid of de ander een bepaalde status heeft, zoals een pester. Tot slot past er maar een enkeling actief luisteren toe en doet dit door de situatie uit te vragen bij een ander.
- Verantwoordelijke besluitvorming wordt eveneens in mindere mate toegepast door de respondenten. Hierbij denken kinderen na over hun eigen handelen, over wat ze hadden kunnen doen en zij overwegen opties. De respondenten denken na wat voor gevolgen hun keuzes heeft en verzamelen informatie door zelf informatie op te zoeken of met anderen hun keuze te bespreken.
- Zelfbewustzijn wordt toegepast maar er kan geconcludeerd worden dat dit zich in het beginstadium bevindt. De respondenten benoemen eigenschappen deels door karaktereigenschappen en deels door vaardigheden. Bij de karaktereigenschappen hebben zij hulp nodig van een ander om in te zien wat die betekenen. De kinderen kunnen aangeven waar zij goed en minder goed in zijn aan de hand van vaardigheden en baseren hun zelfvertrouwen daarop.

De steunfiguren zijn mensen die dichtbij hen staan of die zij vaak zien. Dit houdt in dat kinderen bij situaties die zich thuis afspelen eerder geneigd zijn om steun te zoeken bij hun ouders, een enkeling bij hun broer(tjes) of zus(jes) en bij situaties die zich op school afspelen eerder geneigd zijn om steun te zoeken bij klasgenoten of leerkrachten.

Sommige kinderen geven aan dat zij liever naar vrienden toe gaan terwijl andere privé en school graag gescheiden willen houden. Zij kiezen ervoor om vaker binnenshuis steun te zoeken. Dat maakt dat ouders, leerkrachten en klasgenoten de meeste invloed hebben op het toepassen van levensvaardigheden van kinderen. Ten slotte kan er geconcludeerd worden dat kinderen het fijn vinden als deze steunfiguren hen ondersteuning bieden bij de levensvaardigheid. Het helpt hen om te leren door tips, ervaringen en een voorbeeldfunctie van het steunfiguur.

9. Discussie

Dit hoofdstuk beschrijft de discussiepunten. Daarnaast beschrijft het aanbevelingen voor een mogelijk vervolg(onderzoek). De aanbevelingen zijn gebaseerd op de discussiepunten.

De resultaten uit de interviews met de kinderen laten zien dat zij op verschillende manieren de levensvaardigheden toepassen. In welke mate en hoe zij een levensvaardigheid toepassen heeft in theorie te maken met een aantal factoren, waaronder het karakter en de omgeving. Elk kind wordt met een bepaald karakter geboren, de omgeving heeft daar invloed op door middel van voorbeeldgedrag en welk gedrag zij stimuleren (Zimbardo, Johnson, & McCan, 2014). Bandura stelt dat volgens de sociale leertheorie men leert van het gedrag van anderen. In dit geval leren kinderen in een sociale situatie van rolmodellen waaronder leerkrachten en ouders, maar ook klasgenoten/vrienden (Zimbardo, Johnson, & McCan, 2014). Daarnaast doorlopen kinderen in de schooltijd de fase van vlijt versus minderwaardigheid waarin zij hun sociale plek in de wereld verwerven door over zichzelf na te denken en te vergelijken met anderen (Feldman, 2012). Dit kan een gevolg zijn op waarom sommige levensvaardigheden meer worden toegepast dan anderen. Een mogelijk antwoord hierop is dat sommige kinderen thuis of op school geconfronteerd worden met de levensvaardigheden als zelfmanagement en relatievaardigheden. Er kan vanuit de literatuur over gezinnen met een lage SES een link gelegd worden naar de toepassing van de levensvaardigheden. Mogelijk worden de kinderen, die bepaalde levensvaardigheden weinig tot niet uiten, minder gestimuleerd door hun ouders omdat zij minder kennis/capaciteiten en/of financiële middelen tot hun beschikking hebben. Het kan zijn dat deze ouders weinig met hun kinderen praten over situaties zoals: hoe ga je om met iemand anders, wie ben jij als persoon etc. Ook kan het zijn dat deze ouders minder educatieve spellen en/of boeken voor hun kinderen kopen of taken in huis uitdelen. Dit alles kan ervoor zorgen dat de kinderen minder gestimuleerd worden om levensvaardigheden aan te leren. Het is belangrijk om voor ogen te houden dat het onduidelijk is of de mindere mate van toepassing komt doordat het kind zich bevindt in een gezin met een lage SES of vanwege het ontwikkelingsstadium waarin ze zich bevinden. Mogelijk is het een combinatie van beide factoren.

Ook kan dit een antwoord zijn op waarom kinderen in een schoolsituatie de voorkeur geven om steun te zoeken bij klasgenoten en leerkrachten en in een thuissituatie bij ouders steun zoeken. De steunfiguren die de kinderen in een bepaalde situatie opzoeken zijn op dat moment hun rolmodellen. Het is onduidelijk of de kinderen de situatie koppelen aan een bepaald persoon (met ervaring in die situatie) of dat het puur toeval is en erom gaat wie er op dat moment aanwezig is. Een interview is een momentopname en schetst niet altijd een realistisch beeld van iemand. Daarnaast kende de onderzoeker de kinderen voorafgaand aan het interview niet en kan het vertrouwen ook een rol hebben gespeeld.

Door deze bevindingen heeft het lectoraat inzicht in welke levensvaardigheden de kinderen toepassen, hoe zij dat doen, welke steunfiguren invloed hebben en wat hen aantrekkelijk maakt. Dit geeft antwoord op de hoofdvraag en daarom is het onderzoek valide. Echter is dit een kwalitatief onderzoek met een beperkt aantal respondenten en daarom kan de informatie niet gegeneraliseerd worden. Daarnaast kunnen er factoren hebben meegespeeld welke mogelijk invloed hebben gehad op de antwoorden van de respondenten. Sommige respondenten zullen misschien in mindere mate over zelfreflectie beschikken en kunnen moeite hebben met het aangeven van gevoel en/of gedachte. Een andere factor kan veiligheid zijn, sommige respondenten hebben misschien in mindere mate veiligheid ervaren doordat zij in een nieuwe omgeving en met een onbekend persoon vragen moesten beantwoorden. Dat maakt het onderzoek minder betrouwbaar. Op dit moment is er een minimale beschrijving over hoe kinderen levensvaardigheden toepassen en welke steunfiguren daar invloed op hebben. Om de

betrouwbaarheid te waarborgen en representatie te verhogen is een vervolgonderzoek met meerdere respondenten wenselijk.

9.1. Aanbeveling

Er zijn twee aanbevelingen voor het lectoraat vanuit het onderzoek:

- *In een vervolgonderzoek, naast meer respondenten, dieper ingaan op het karakter van de kinderen en hun kijk op het gezin.*

Meer respondenten zorgt voor een breder en algemener beeld van de levensvaardigheden bij kinderen. Dieper ingaan op karakter en omgevingsinvloeden kan mogelijk ervoor zorgen dat de onderzoeker onderscheid kan maken wanneer welke aanwezig is en de twee bovengenoemde vragen in discussie kan uitsluiten. Een verdiepingsslag maken houdt in dat er mogelijk langer of in meerdere keren wordt geïnterviewd. Er kunnen verschillende vragen met dezelfde betekenis worden gesteld, om op die manier eventuele toevalligheden of "subjectieve" antwoorden uit te sluiten.

- *In het programma-aanbod van het lectoraat is het wenselijk om in te gaan op de levensvaardigheden die in mindere mate door de kinderen wordt toegepast.*

Maatschappelijk- en zelfbewustzijn en verantwoordelijke besluitvorming worden in dit onderzoek in mindere mate toegepast. Doordat het onderzoek niet gegeneraliseerd kan worden en het onduidelijk is waar het precies vandaan komt, is het belangrijk om daar eerst meer aandacht aan te besteden voordat er een programma-aanbod wordt gemaakt. Kijkend naar het gegeven dat de respondenten geneigd zijn om in een thuis- of schoolsituatie eerder naar mensen toe te gaan die daar aanwezig zijn, is de aanbeveling om daar mee aan de slag te gaan in het programma-aanbod. Doordat er in beide situaties een steunfiguur een voorbeeldfunctie heeft en de respondenten levensvaardigheden aan kan leren, is het belangrijk dat zij op een lijn liggen zodat er een stabiele basis wordt gecreëerd. Dit kan het lectoraat doen door eerst te observeren welke verschillen er zijn tussen school en thuis met betrekking tot het aanleren van levensvaardigheden. Daarnaast kan het lectoraat hierop inspelen door in het programma-aanbod ouders en leerkrachten met elkaar te verbinden. Een mogelijk voorbeeld hiervan is het aanbieden van workshops en/of ouderavonden met het thema levensvaardigheden. In de workshops en/of ouderavonden kan dieper ingegaan worden op de inhoud van levensvaardigheden en hoe deze gestimuleerd kunnen worden.

Literatuur

- Baarda, B., Fischer, E., Peters, V., Juising, T., Van der Velden, T., & De Goede, M. (2012). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek* (3^e ed.). Groningen/Houten, Nederland: Noordhoff.
- Casel. (2017). Competencies Wheel. Verkregen op 18 maart, 2019, van <https://casel.org/wp-content/uploads/2017/01/CASEL-Wheel-2.pdf>
- Casel. (2019). CASEL. Verkregen op 18 maart, 2019, van <https://casel.org>
- Delfos, M. F. (2017). *Luister je wel naar mij?* (18e ed.). Amsterdam, Nederland: SWP.
- Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid: Beperkingen en mogelijkheden om ongelijke onderwijskansen te veranderen*. Amsterdam: Mets & Schilt uitgevers/Wiardi Beckman Stichting.
- Durlak, J.A., Weissberg, R.P., Dymnicki, A.B., & Schellinger, K.B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: a meta-analysis of school-based universalinterventions. *Child Development*, 405-432.
- Feldman, R. S. (2012). *Ontwikkelings Psychologie* (5e ed.). Amsterdam, Nederland: Pearson Benelux.
- Gemeente Leiden. (2018). *Sociaal wijkprofiel 2018, Stevenshof*. Verkregen op 15 maart, 2019, van <http://www.leidenincijfers.nl/onderzoeksbank.asp?Entity=Onderzoeksbank&EntityID=480>
- Hogeschool Leiden. (2018, 24 oktober). Over het lectoraat. Verkregen op 1 maart 2019, van <https://www.hsleiden.nl/ouderschap-en-ouderbegeleiding/over-het-lectoraat/index>
- Kohnstamm, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie II: De schoolleeftijd* (18e ed.). Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Kompas Volksgezondheid. (2019). *Sociaaleconomische status*. Verkregen op 14 augustus, 2019, van <https://www.kvnog.nl/onderwerpen-voorst/bevolking-voorst/sociaaleconomische-status>
- Lectoraat Ouderschap & Ouderbegeleiding Hogeschool Leiden. (2018). *Gelijke kansen op school en met ouders* (Investeren in levensvaardigheden en ouderbetrokkenheid). Geraadpleegd van <https://www.hsleiden.nl/ouderschap-en-ouderbegeleiding/publicaties/index>
- Meijnen, G.W. (2003). *Onderwijsachterstanden in basisscholen*. Leuven: Garant.
- Mesman, J. (2011). Oud geleerd, jong gedaan. *Het Jonge Kind*, 11, 9-12.
- NJI. (2013). *Naar meer wenselijk gedrag op de basisschool. Wat werkt?* Verkregen op 5 juni, 2019, van https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/Watwerkt_wenselijkgedrag.pdf
- Oberle, E., Durlak, J.A., & Weissberg, R.P. (2017). *Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning*

Interventions: A Meta-Aanlysis of Follow-Up Effects. Child Development, 4, 1156-1171.

Prof. Dr. Mesman, J. (2010, 24 september). *Jong geleerd, oud gedaan* [Oratie]. Verkregen op 15 augustus, 2019, van <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/19659/Oratie%20Mesman.pdf?sequence=2>

Renjith, R. R. (2012). The importance of life skills education for children and adolescents. Gepresenteerd bij ABSCON, Guwahati. Geraadpleegd op 24 mei, 2019, van https://www.researchgate.net/publication/308916956_The_importance_of_life_skills_education_for_children_and_adolescents

Van Beemen, L. (2015). *Ontwikkelingspsychologie* (4e ed.). Houten, Nederland: Noordhoff Uitgevers.

Van der Zanden, I., & Manders, R. (2015). *Sociografisch Buurtprofiel Stevenshof*. Geraadpleegd van https://www.libertasleiden.nl/uimg/libertas/b13515_att-sociografisch-buurtprofiel-stevenshof.pdf

Verhulst, F. C. (2017). *De ontwikkeling van het kind* (10e ed.). Assen, Nederland: Koninklijke Van Gorcum.

Zimbardo, P. G., Johnson, R. L., & McCan, V. (2014). *Psychologie een inleiding* (2^e editie). Amsterdam, Nederland: Pearson Benelux.

Bijlage 1 – Interviewopzet

1. Thema: Beleving & situatieschets

Thema	Voorstel
	Opstarten met playmobil poppetjes en dieren. Tijdens het gesprek over thuis en school, het kind vragen om de belangrijkste steunbronnen in kaart te brengen. Oftewel een gevisualiseerde weergave van het kind omringt door zijn/haar belangrijkste sleutelfiguren (familie, school, buurt, verenigingsleven, BSO/opvang, geloof). Kind zelf staat in het midden en hij/zij plaatst de steunbronnen om hem heen. <i>Interviewer maakt foto van de basisopstelling zoals deze door het kind is weergegeven. Evt. gebruik post its om de sleutelfiguren aan te duiden; zodat dit ook op de foto vastgelegd kan worden.</i>
Beleving Doel: inzicht krijgen in beleving van leerlingen en moeilijkheden. Op deze manier geven leerling wellicht zelf al aan bij welke thema's zij hulp nodig hebben. Ook kan op deze manier de gezinssituatie duidelijker worden.	Thuis (Rekening mee houden dat kinderen <8 jr. moeite hebben met het ophalen van gebeurtenissen uit het verleden. Foto's kunnen helpen ter ondersteuning of vragen naar gebeurtenissen op de dag van afname). - Met wie woon je thuis? - Hoe vind je het thuis? <i>(DV: Waarom is het thuis ...(gegeven antwoord)? Wat vind je thuis leuk/minder leuk of moeilijk?)</i> - Wat doe je graag na schooltijd? <i>(DV: in geval van antwoord ontspanning, DV naar buitenschoolse activiteiten zoals BSO/oppas)</i> <i>Naast leuke dingen, zijn er thuis misschien ook weleens situaties die moeilijk zijn.</i> <i>Bijvoorbeeld wanneer papa/mama boos zijn:</i> <i>Of je zo boos bent dat je iemand pijn doet:</i> - Herken je dit/heb jij weleens zoiets meegemaakt? <i>(let op: in geval van praktisch voorbeeld zoals veters strikken; doorvragen naar sociale/emotionele gebeurtenissen)</i> <i>Welk gevoel had je op dat moment?</i> <i>Wat deed je op dat moment?</i> <i>Wie hielp jou op dat moment?</i>

	<i>Wat deed diegene wat toen fijn was? (Of: wat zou</i>
niemand op zo'n moment volgens jou moeten doen om jou te helpen?) School - Hoe vind je het op school? <i>(DV: Waarom vind je het...(gegeven antwoord) op school?)</i> - Hoe vind je jouw klas? <i>(DV: Waarom vind je het...(gegeven antwoord) op school?)</i> - Hoe voel je je in de klas (emotiekaart)? (DV in geval neg. Emotie) - Wat vind je leuk om te doen op school? En met wie? <i>Naast leuke dingen, zijn er soms ook lastige situaties op school. Bijvoorbeeld wanneer je ergens niet zo goed in bent:</i> <i>Of</i> <i>wanneer je veel alleen bent of het gevoel hebt dat anderen niet met je willen spelen:</i> <i>Of wanneer het heel druk is in de klas of vaak ruzie:</i> - Herken je dit/heb jij weleens zoiets meegemaakt? <i>(let op: in geval van praktisch voorbeeld zoals veters strikken; doorvragen naar sociale/emotionele gebeurtenissen)</i> <i>Welk gevoel had je op dat moment?</i>	

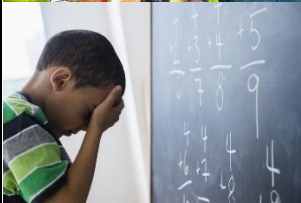
*Wat deed je op dat moment?
Wie hielp jou op dat moment?
Wat deed diegene wat toen fijn was? (Of:
wat zou iemand op*

zo'n moment volgens jou moeten doen om jou te helpen?)

2. Thema: levensvaardigheden

Thema	
Levensvaardigheden Doel: Een beeld krijgen van in hoeverre kinderen van deze leeftijd de vaardigheden onder de knie hebben. Daarnaast duidelijk krijgen wat leerlingen vinden dat zij hierbij kunnen leren en welke gevoelens en gedachten ze over de vaardigheid hebben. Ook is van belang dat er een beeld gecreëerd wordt van wat kinderen nodig hebben om de vaardigheden nog verder te ontwikkelen, de mate waarin zij belang hechten aan het al dan niet beheersen van de vaardigheid en wat scholen kunnen doen om hen te ondersteunen bij het versterken van de levensvaardigheden. 1. Zelfbewustzijn Kernbegrippen: zelfvertrouwen, zelfreflectie, eigenwaarde.	
<i>Introductietekst:</i> <i>Iedereen heeft dingen waar hij goed in is en dingen die lastig zijn.</i> Deze kinderen vinden elkaar aardig omdat de jongen heel lief is, het middelste meisje is grappig en het meisje rechts altijd andere kinderen helpt. - Waar ben jij trots op/goed in? Dit meisje zit buiten de groep, ze is verdrietig omdat niemand met haar speelt. Je kan je ook door andere dingen verdrietig voelen bijvoorbeeld of je wel goed genoeg bent in rekenen of over hoe je eruit ziet.	

	- Herken je dit/heb jij weleens zoiets meegemaakt? - <i>Welk gevoel had je op dat moment?</i> <i>Wat deed je op dat moment?</i> <i>Wie hielp jou op dat moment?</i> <i>Wat deed diegene wat toen fijn was? (Of: wat zou iemand op zo'n moment volgens jou moeten doen om jou te helpen?)</i> Net gaf je een voorbeeld over thuis/school/wijk. Heb je zo'n situatie weleens thuis/school/wijk meegemaakt? (DV: Wie kan jou dan helpen en wat helpt op zo'n moment?)
2. Relatievaardigheden Kernbegrippen: omgaan met conflicten, weerstand bieden aan groepsdruk, motivatie hebben, vrienden	<i>Introductietekst:</i> Op school, thuis maar ook in de buurt ben je samen met andere kinderen en volwassenen. Dit kan leuk zijn, maar soms kunnen er ook lastige situaties ontstaan.
en vriendinnen maken, onderhandelen.	Bijvoorbeeld: Wanneer je ruzie hebt over iets: Wanneer iemand wordt gepest of buitgesloten: Of wanneer papa/mama/juf, meester/buurman zegt dat je iets niet mag:

	- Herken jij een van deze situaties/heb je weleens iets meegemaakt wat hier op lijkt? <i>(DV: Welk gevoel heb je op zo'n moment? Wat doe je dan?)</i> - Wie vraag je dan om hulp? <i>(DV: wat doen zij wat jou op dat moment helpt?)</i> - Net gaf je een voorbeeld over thuis/school/wijk? Wie vraag je thuis/school/wijk om hulp en wat helpt op zo'n moment?) <i>(indien 'ruzie' nog niet is besproken, dan onderstaande vragen stellen)</i> - Wat doe je als je ruzie hebt? <i>(DV: Wie vraag je dan om hulp, wat doet diegene wat op dat moment prettig is?)</i> - Net gaf je een voorbeeld over thuis/school/wijk? Wie helpt jou thuis/school/wijk en wat helpt op zo'n moment?) <i>Net vroegen we jou naar situaties die minder leuk zijn, maar contact met andere kinderen kan ook fijn en gezellig zijn.</i> - Heb jij een vriend/vrienden? - Wat vind je leuk aan jouw vriend(en)? <i>Op school, maar ook in de buurt ben je vaak samen met andere kinderen.</i>
	- Hoe vind je het in een groep, durf je wat te zeggen? <i>(DV: Hoe gaat dat school/thuis/wijk? Merk je verschil en hoe komt dat?)</i>
3. Zelfmanagement Kernbegrippen: omgaan met negatieve emoties, zelfcontrole, beheersen van impulsen, vermogen tot ontspannen, doelen stellen, plannen van tijd.	<i>Introductietekst:</i> <i>Als er iets gebeurt wat niet leuk is, kan het moeilijk zijn om rustig te blijven. Soms lukt dit ook niet omdat je zó boos of verdrietig bent.</i> <i>Bijvoorbeeld thuis als je de schuld krijgt van je vader/moeder over iets wat je niet hebt gedaan:</i>

	<i>Of je wordt heel boos omdat iemand jou plaagt.</i> <i>Of iemand doet jou pijn:</i> - Herken jij deze situatie/heb je weleens iets meegemaakt wat hier op lijkt? (DV: Welk gevoel heb je op zo'n moment? Wat doe je dan?) - Wie vraag je dan om hulp? (DV: wat doen zij wat jou op dat moment helpt?) - Net gaf je een voorbeeld over thuis/school/wijk? Wie helpt jou thuis/school/wijk in zo'n situatie en wat helpt op zo'n moment?)
4. Maatschappelijk bewustzijn Kernbegrippen: empathie, actief luisteren, verschillen tussen groepen herkennen en erkennen.	Introductietekst Iedereen is anders, in hoe iemand eruit ziet en hoe iemand doet. Hier zie je twee foto's; welke verschillen zie jij allemaal tussen kinderen?
	- Welke verschillen zie jij in jouw klas?

	• - Wat vind je ervan dat er kinderen zijn die anders zijn dan jij? • - Heb je weleens iets naars meegemaakt omdat iemand anders is? (DV: <i>Zo ja, wat dan, Welk gevoel heb je op zo'n moment? Wat doe je dan?</i>) • - Wie vraag je dan om hulp? (DV: <i>wat doen zij wat jou op dat moment helpt?</i>) We hebben het al gehad over de verschillende gevoelens bij jezelf. Maar een ander heeft die gevoelens ook. Op deze foto zie je een jongen dat verdrietig is. - Wat doe je als je ziet dat iemand anders heel verdrietig is? (DV: <i>Welk gevoel heb je op zo'n moment? Wat doe je dan?</i>)
Verantwoordelijke besluitvorming	NVT bij onderbouw; wordt alleen gevraagd bij kinderen van 8 jaar en ouder

Bijlage 2 – NIP code

Verantwoordelijkheid

De onderzoeker is verantwoordelijk voor de kwaliteit en de continuïteit van het beroepsmatig handelen, voorkomen van misbruik en de verantwoording. Dit doet de onderzoeker door wetenschappelijk literatuur te gebruiken en collega's op de hoogte te stellen van de voortgang van het onderzoek. Daarnaast zorgt de onderzoeker ervoor dat alle resultaten anoniem zijn en de gegevens op een beveiligde omgeving worden bewaard met toestemming van de respondenten (toestemmingsformulier).

Integriteit

De onderzoeker behoudt zijn integriteit door betrouwbaarheid, eerlijkheid en rolintegriteit. Dit doet de onderzoeker door zich professioneel op te stellen jegens zijn collega's en de respondenten. De onderzoeker is eerlijk en transparant over het verkrijgen en verwerken van informatie. Daarnaast houdt de onderzoeker een zekere afstand door de relatie te beperken naar het onderwerp van het onderzoek.

Respect

Deze richtlijn gaat gepaard met respect hebben voor de vertrouwelijkheid, gegevensverstrekking en rapportage. De onderzoeker past dit toe door alle volwassenen een toestemmingsformulier in te laten vullen om hen te bellen en interviews af te nemen. Daarnaast kan de volwassene toestemming geven om contact op te nemen na het onderzoek. Zoals hierboven genoemd heeft de onderzoeker respect voor de privacy van de respondenten en zorgt dat alle resultaten anoniem verwerkt worden. Daarnaast mogen de respondenten en iedereen die mee doet aan het onderzoek ten alle tijden het onderzoeksrapport inzien.

Deskundigheid

De onderzoeker behoudt zijn deskundigheid door ethische reflectie, vakbekwaamheid en door zijn grenzen te kennen van het beroepsmatig handelen. Dit doet de onderzoeker door samen met zijn collega's de voortgang te bespreken, met name op de houding en input van de onderzoeker. Door de opleiding en het bespreken met het lectoraat zorgt de onderzoeker ervoor dat hij zijn vakbekwaamheid behoudt en grenzen stelt ten opzichte van zijn beroepsmatig handelen. De onderzoeker is nog in opleiding en dient onzekerheden en input aan te kaarten bij zijn opdrachtgever.